

RUDOLF KRAJČOVIČ

V druhej časti o dejoch a osobnostiach raného predspisovného obdobia venujeme pozornosť byzantskej misii vedenej Konštantínom a Metodom, učencami z Byzantska, so zámerom upevňovať kresťanstvo u našich staroslovenských predkov v im zrozumiteľnom jazyku v Rastislavovom veľkokniežatstve v odbornej literatúre známom ako Veľká Morava. Misia na Veľkú Moravu prišla roku 863 na pozvanie kniežaťa Rastislava s povolením byzantského panovníka Michala III. Úloha misie sa zreteľne naznačuje v posolstve byzantskému panovníkovi, v ktorom sa zdôrazňuje, že veľkomoravský ľud (v orig. *prosta čędbъ*) sa potrebuje o kresťanstve dozvedieť pravdu v jeho vlastnej reči, pretože kresťanským misiám z Grécka, z Talianska, z Nemecka (v orig. *iz Grьkь, iz Vlachь, iz Němьcь*) dobre nerozumie. Táto časť v spomenutom posolstve je veľmi dôležitá pre hlbšie poznanie, prečo sa Konštantín a Metod rozhodli vo svojom pôsobení u našich staroslovenských predkov používať slovanský kultivovaný jazyk — staroslovienčinu, a to nielen v bežnom kontakte so vzdelancami, ľuďom či v školách, ktoré zakladali v Rastislavovom veľkokniežatstve na prípravu kňazov potrebných pri pôsobení medzi pospolitým ľuďom, ale aj na prekladanie latinských a gréckych cirkevných textov (Biblie, žalmov, modlitieb a pod.), najmä však v kresťanských obradoch, hoci podľa príkazov najvyšších cirkevných kruhov obrady sa mohli vykonávať len v jednom z troch jazykov, v latinčine, v gréčtine a v hebrejčine.

Originály prekladov cirkevných textov sa nezachovali, no poruke sú ich včasné odpisy (z 10. stor.) i neskoršie odpisy (z 11. až 15. stor.). Napísané sú hlaholikou a cyrilikou, ale časť z nich aj latinkou. Hlaholika vznikla prevažne zo starogréckej malej abecedy, ktorá sa v byzantskej krajine používala v bežnom písomnom styku, cyrilika vznikla úpravou veľkých písmen starogréckej abecedy, ktorú používali vyššie spoločenské vrstvy, cisárske kancelárie, sudy, cirkevné inštitúcie a pod. Z prepísaných staroslovienskych písomností v hlaholike spomeňme aspoň štvorevanjeliáre *Zografský kódex* a *Mariánsky kódex*, zbierku žalmov *Sinajský žaltár* a obradné texty známe ako *Kyjevské listy* a *Pražské hlaholské listy*. Z rukopisov napísaných cyrilikou je dôležitý *Suprasl'ský kódex*, ktorý okrem homílií obsahuje aj životy svätých, a evanjeliár *Savvina kniga*. Latinským písmom sú napísané *Frizinské pamiatky*, ktoré obsahujú spovedné formuly, nabádanie na rozjímanie a pokánie.

Pre kultivovanie reči našich staroslovenských predkov malo osobitný význam to, že reč našich predkov takmer celú druhú polovicu 9. storočia bola v kontakte so zrozumiteľným, štruktúrou blízkym kultúrnym jazykom — s cyrilo-metodskou staroslovienčinou. Iste je zaujímavé,

že v porovnávaní s kontaktom s kultúrnou starou nemčinou, jazykom bavorskej misie, kontakt so staroslovienčinou mal iný efekt. Kým stará kultivovaná nemčina, ako sme to už skôr naznačili, ovplyvnila najmä lexiku ranej stredovekej slovenčiny, v kontakte s cyrilo-metodskou staroslovienčinou naopak raná stredoveká slovenčina ovplyvnila cyrilo-metodskú staroslovienčinu v prepisoch cirkevných textov, resp. tých originálov, ktoré boli zhotovené na území našich predkov. Svedectvom toho sú najmä už spomenuté *Kyjevské listy*, ktoré obsahujú modlitby k obradným textom rímskeho rítu (napr. je v nich *dž*, v písme *z, ć* za psl. *dj, tj*, zachované psl. *dl*, termín *cirky* namiesto očakávaného *žd, št, l* z psl. *dl, crьky* a pod.). Táto skutočnosť svedčí, že rukopis zhotovil jeden zo žiakov cyrilo-metodskej školy, ktorí po vyhostení misie v čase Svätoplukovej ríše zostali pôsobiť v jej moravsko-slovenskej časti, v okolí Nitry a inde. Zaiste nie je náhoda, že v bývalých Mučeníkoch pri Nitre (s dokl. *Mussenic* 1113, dnes Močenok) bol kostol zasvätený umučenému pápežovi sv. Klimentovi, ktorý bol patrónom cyrilo-metodskej misie u nás. A v tejto súvislosti sotva bude náhoda aj to, že práve v Kyjevských listoch sa mu vzdáva pocta spojením *mŏčeniķъ Klimentъ*. Pravdepodobný je napokon i názor, že aj starší prepis hlaholských Pražských listov s textami grécko-byzantského rítu bol zhotovený u nás, a to v kláštore na Vyšehrade pri Ostrihome (dnes v Maďarsku), o ktorom sa v 12. storočí píše, že v ňom oddávna bývajú mnísi grécko-byzantského obradu (v orig. *graecos habet monachos et habuit ab antiquo*; porov. J. Stanislav, 1967, s. 253).

Pre náš hlavný zámer opísať profil osobností je dôležité konštatovanie, že obdobie účinkovania cyrilo-metodskej misie u našich staroslovenských predkov v 9. storočí, hoci nebolo dlhé (trvalo nie celú 2. polovicu 9. stor.), predsa utvorilo podmienky na súčinnosť domácich vzdelancov s vedúcimi i členmi tejto misie, čím sa vytvorili predpoklady na formovanie osobností tohto obdobia. Z nich pozornosť venujeme vzdelaným bratom Konštantínovi a Metodovi, neskôr svätcom, ďalej učenému kňazovi Gorazdovi a mníchovi Chrabrovi, známemu autorovi spisu o hlaholike.

Konštantín, filozof (827 — 869). Narodil sa v Solúne v rodine byzantského dôstojníka. Bol gréckej národnosti, ale po dedovi, ktorý bol slovanského pôvodu, dobre ovládal jazyk Slovienov bývajúcich v Solúne a v jeho okolí (novšie M. Margaritov, 1989). V Carihrade študoval teológiu a po jej absolvovaní istý čas bol bibliotekárom patriarchu. Pre jeho schopnosť viesť dišputy bol poverený vedením posolstva do islamskej Arábie a roku 860 do Charkovského kaganátu, kde podľa legendy v mori pri meste Cherson objavil ostatky umučeného pápeža Klimenta. Po návrate roku 861 sa stal profesorom teológie na vysokej carihradskej škole. Roku 863, keď predtým Rastislav požiadal byzantského vladára o kresťanskú misiu, so súhlasom cisára Michala III. sa stal vedúcim kresťanskej misie u našich veľkomoravských predkov, pričom mu pomáhal brat Metod (o ňom ďalej) a vybraní učenici. Už v čase prípravy na túto misiu v Carihrade či Solúne zostavil hlaholské písmo a začal z gréčtiny prekladať do kultúrneho jazyka vzdelaných solúnskych Slovienov, čiže do staroslovienčiny, základné pre začiatok misie potrebné pastoračné texty. Ako teológ bol

presvedčený, že dovedty uznávané jazyky, v ktorých je dovolené vykonávať liturgické obrady (bola to hebrejčina, gréčtina a latinčina), treba rozšíriť o slovanský jazyk a že podmienky na to spĺňa staroslovienčina písaná hlaholikou. Ako je známe, toto svoje presvedčenie úspešne obhájil pred vyšším klérom v Benátkach, kde sa so sprievodom zastavil na ceste do Ríma. V Ríme po slávnostnom prijatí pápež Hadrián II. odobril Konštantínov návrh používať staroslovienčinu ako liturgický jazyk. Zo staroslovienskych prepisov sa Konštantínovi okrem účasti na preklade prípravných pastoračných i liturgických textov pripisuje autorstvo napríklad textov *Predslov k Svätému evanjeliu* (známeho ako *Proglas*), *Pochvala na počesť Gregora Naziánskeho*, *Kánon na počesť sv. Dimitra Solúnskeho* a iných spisov (E. Pauliny, 1983). Zomrel v Ríme roku 869. Pred smrťou prijal kláštorné meno Cyril. Po smrti bol blahorečený za svätca, neskôr spolu s bratom Metodom za patróna všetkých Slovanov.

Metod (narodil sa asi roku 813, zomrel roku 885). Bol starším bratom Konštantína. Tak ako Konštantín narodil sa v Solúne, národnosťou bol Grék, ale po dedovi ovládal aj slovanský jazyk, ktorý používali Slovieni v Solúne a v jeho okolí. Bol vzdelaný v dobovom svetskom i cirkevnom práve a zaiste aj preto v rokoch 843 — 856 bol poverený spravovať provinciu pri Solúne. Po návrate z diplomatickej cesty, ktorú absolvoval s bratom Konštantínom, stal sa správcom kláštora, kde sa vzdelával v teológii a kde zrejme prijal kláštorné meno Metod (predpokladá sa, že jeho rodné meno bolo Michal, v slovanskom prostredí nazývaný aj Strachota; porov. M. Margaritov, 1989). Roku 863 sa stal účastníkom byzantskej misie na Veľkej Morave ako poradca brata Konštantína vo veciach najmä svetského práva a pomocníkom pri organizovaní školstva. Pri návšteve Ríma roku 868 bol vysvätený za kňaza a o niečo neskôr na žiadosť panónskeho kniežat'a Kocel'a za panónskeho biskupa a arcibiskupa s poverením misijne pôsobiť aj na Veľkej Morave. Rovnako ako Konštantín bol presvedčeným zástancom idey, že nielen hebrejčina, gréčtina a latinčina, ale aj slovanský jazyk reprezentovaný staroslovienčinou má právo byť používaný pri liturgických úkonoch. Keď sa ujal arcibiskupského postu v Panónii, dostal sa do príkreho rozporu s predstaviteľmi vyššieho bavorského duchovenstva, ktorí ho po návrate z Ríma odsúdili a izolovali v kláštore. Na zásah pápeža roku 873 ho prepustili. Po návrate sa so svojimi spolupracovníkmi a žiakmi venoval prekladu celej Biblie a v tejto práci pokračoval aj po návrate z Carihradu roku 882, kde navštívil nového byzantského cisára Bazila I. Okrem prekladu celej Biblie (bez kníh Makabejských) sa Metodovi pripisuje autorstvo najmä prekladov písomností z gréčtiny svetského charakteru z oblasti práva, akým je napríklad zbierka zákonov *Законъ съдѣньѣ люду ѡмѣ* (Zákon súdny pre ľudí), známy z ruského prepisu z roku 1280, *Завоѣди свѣтѣжихъ отъ ѡцѣ* (Príkazy svätých otcov), zoznam trestov pre kajúcnikov a iné. Metod zomrel roku 885. Pred smrťou za svojho nástupcu v učiteľskej činnosti s návrhom na vysokú cirkevnú hodnosť určil Gorazda (E. Pauliny, Š. Ondruš, 1985).

Gorazd (dáta narodenia i skonu nie sú známe). Patril do skupiny vybraných žiakov a

spolupracovníkov misijných bratov Konštantína a Metoda na Veľkej Morave, prípadne v Panónii. Roku 868 bol jedným z početnej skupiny žiakov a diakonov, ktorí so svojimi učiteľmi Konštantínom a Metodom navštívili Rím, kde ho spolu s ostatnými vysvätili za kňaza. Po návrate z Ríma sa stal dôverným spolupracovníkom a poradcom biskupa, neskôr arcibiskupa Metoda, ktorý ho pred svojou smrťou určil za svojho nástupcu na biskupský stolec. To sa však neuskutočnilo. O pôvode a vzdelanosti Gorazda viac vieme zo slov, ktorými ho jeho učiteľ Metod na spomenutý post navrhol. V spise *Život Metodov* sa totiž píše, že pred svojou smrťou Metod na otázku, koho chce, aby bol jeho nástupcom, ukázal na Gorazda a povedal: *Tento je vašej krajiny slobodný muž, učený dobre v latinských knihách, pravoverný, to nech bude Božia vôľa i vaša láska, ako aj moja* (E. Pauliny, Š. Ondruš, 1985). Z Metodových slov vyplýva, že Gorazd bol muž vzdelaný, že pochádzal zo spoločensky vyššie postavenej rodiny žijúcej v krajine podunajských Slovienov a že bol teda slovanského pôvodu. V charakteristike Gorazdovej osobnosti je zaujímavý dôraz na dobré ovládanie latinčiny (v iných písomnostiach sa uvádza aj gréčtina), čo zrejme bolo motivované súdobou situáciou, ktorá vznikla rozhodnutím Ríma v snahe vyhovieť bavorskému kléru uprednostniť latinčinu pred staroslovienučinou v liturgických úkonoch. Napokon treba uviesť, že Gorazdovi sa v poslednom čase pripisuje prekladateľská činnosť a autorstvo *Života Metodovho* (E. Pauliny, Š. Ondruš, 1985).

Z Metodových slov nie je zrejmé, z ktorej časti územia podunajských Slovienov Gorazd pochádzal a, samozrejme, ani lokalita, v ktorej jeho rodina žila. V snahe identifikovať tieto údaje sa názvy lokalít Garazda, dnes Gorazdov (*Graz*, 1790, VSO III.) pri Nitre a Garažda (bez historických dokladov) pri Galante rekonštruujú ako *Gorazd-*, *Gorazd-jb* a predpokladá sa, že by Gorazdovým rodiskom mohla byť lokalita *Gorazd-jb*, ktorej názov predpokladá vlastníctvo väčšieho majetku, t. j. Gorazdov dom s hospodárstvom, majetok a pod. (J. Stanislav, Dej. I, 1967, s. 245). No otázne je, či z názvov osád (historicky nie celkom preukazných) možno robiť také závery. Názvy usadlostí či miest utvorené z mena Gorazd sa totiž hojne vyskytujú v bývalej Panónii a na celom území Balkánu (napr. v srb. *Goražde*, *Goraždevac*, v bulh. *Gorazd* a pod.; porov. SJS II, 1948). Zvlášť na seba upozorňuje ich výskyt v Panónii, kde sa vyskytuje aj zaujímavá dvojica pri sebe typu *Goražd* : *Kocel'* (*Gerezd* 1480, *Kazil* 1167; porov. SJS II, 1948), ale najmä skutočnosť, že rod Gorazd v 2. polovici 8. storočia získal na istý čas kniežací stolec kmeňa slovinských Slovienov (Pramene, 1964, s. 81). Navyše známy je Gorazdov vzťah k panónskemu kniežat'u Kocel'ovi a vzťah tohto kniežat'a k Metodovi. Uvedené fakty naznačujú, že rodový pôvod Gorazda možno predpokladať napríklad aj v Panónii, prípadne v jej blízkych oblastiach, pričom, pravdaže, ani okolie Nitry nemožno vylúčiť. Napokon možno uvažovať aj o tom, že názov sídliska mohol byť motivovaný kultom sv. Gorazda, úctou k nemu a pod.

Chrabr (dáta narodenia ani skonu nie sú známe). Mních, o ktorom sa dnes prijíma predpoklad, že meno Chrabr je pseudonym a že sa za ním skrýva jeden z účastníkov cyrilo-metodskej misie na

Veľkej Morave známy pod menom Naum (835 — 910). O Naumovi je známe, že bol so skupinou žiakov vedenej roku 868 Konštantínom a Metodom v Ríme a tu bol vysvätený za diakona. Po vyhostení cyrilo-metodskej misie z Veľkej Moravy pôsobil ako učiteľ na škole v Preslave v Bulharsku známej presadzovaním cyriliky ako oficiálneho písma. Z tohto hľadiska sotva môže byť náhoda, že neskôr pôsobil na škole v Ochride známej pestovaním zasa cyrilo-metodskej hlaholiky a staroslovienčiny bulharsko-macedónskeho variantu (redakcie). Táto skutočnosť, ako aj fakt, že meno Naum má slovanský pôvod (porov. srb. *naum* „úmysel“, *naumiti* „zaumieniť si“) zvyšuje reálnosť predpokladu, že za pseudonymom Chrabr sa skutočne skrýva diakon Naum. Totižto obsah spisu *Obrana staroslovienskeho písma* (O písmenách), ku ktorého autorstvu sa priznáva mních Chrabr (*ѡбъноризьць Храбрь*), prezrádza nielen horlivého zástancu hlaholského písma zostaveného Konštantínom, nielen horlivého zástancu staroslovienčiny ako liturgického jazyka, ale aj dobrého znalca prinajmenšom hláskového systému kultúrneho jazyka krajiny, kde vykonávala misijnú činnosť byzantská misia vedená tvorcom hlaholiky, a to na komparatívnom základe v pomere k latinčine a gréčtine. Také vedomosti mohol mať len účastník byzantskej misie na Veľkej Morave. Napokon aj rozhodnutie použiť pseudonym Chrabr (t. j. smelý, chrabrý) je so zreteľom na spoločenské pomery na rozhraní 9. a 10. storočia v starom Bulharsku zdôvodnené, pretože v tom čase už tu bolo mocenské rozhodnutie kniežaťa Simeona v prospech cyriliky, proti ktorému verejne vystúpiť bolo odvážne (o osobnostiach novšie L. Zrubec, 1991).

Na záver tejto kapitoly ešte krátku poznámku k aktuálnej otázke poslania Konštantína a Metoda u našich predkov v 2. polovici 9. storočia. Dnes totiž vzdávame poctu sv. Cyrilovi a Metodovi ako prvým vierozvestom kresťanstva u nás. Historická pravda je však taká, že kresťanstvo u nás zapustilo korene dávnejšie pred ich príchodom. Sv. Cyril a Metod, vtedy ešte byzantskí vzdelanci, kňaz — profesor Konštantín a právnik Metod, prišli k nám predovšetkým upevniť kresťanstvo v presvedčení, že sa tak stane vysvetľovaním jeho zásad v zrozumiteľnom jazyku. Okrem toho mali na mysli kresťanstvu zaistiť u nás budúcnosť, preto zakladali školy i menšie učilištia po celej krajine našich staroslovenských predkov. Podarilo sa im to hlavné, v týchto školách a učilištiach vychovať, pravdaže, s pomocou svojich učeníkov a zrejme aj domácich učiteľov väčší počet klerikov, novicov s cieľom, aby po vysvätení v Ríme pôsobili ako učitelia s kňazskými povinnosťami na hradných dvorcoch i medzi pospolitým ľuďom jemu zrozumiteľným jazykom.

LITERATÚRA

MARGARITOV, Michail — HOFER EDLE von SULMTAL, Angelika: Za Kiril i metodij. Sofia: Izdatelstvo na otečestvenija frot 1989. 324 s.

PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava:

Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 248 s.

PAULINY, Eugen — ONDRUŠ, Šimon: Život a dielo Metoda. Bratislava: Tatran 1985. 200 s.

Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Ed. P. Ratkoš. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964. 460 s.

STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku II. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1948. 672 s. (SJS II)

STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka I. 3. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967. 708 s. (Dej. I)

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III. Red. M. Kropilák. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1978. 532 s. (VSO III)

ZRUBEC, Laco: Osobnosti našej minulosti od najstarších čias po 16. storočie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1991. 192 s.

Príklad výkladového postupu

JÁN HORECKÝ

V triedení slohových postupov sa tradične uvádza aj výkladový postup a vymedzuje sa napr. v prácach J. Mistríka týmito piatimi príznakmi: kohéznosť, explicitnosť, sukcesívnosť, gnómickosť, objektivnosť. Prirodzene, ide pritom o isté typy, čistá podoba sa objavuje pomerne zriedka. Častejšia je napr. kombinácia výkladového a opisného postupu, pri ktorom sa vykladajú, vysvetľujú základné pojmy a opisuje sa ich fungovanie v konkrétnom texte. Pritom miera ich kombinovania, miešania závisí predovšetkým od zámeru autora a od jeho schopností brať do úvahy stupeň porozumenia u adresáta. V odborne zameranom texte bude zrejme prevládať dôraz na výklad, v popularizačnom, resp. publicistickom texte sa vo vyššej miere bude uplatňovať opisnosť. Túto charakteristiku možno ilustrovať krátkym úsekom zo širšieho publicistického textu (Pravda 28. 12. 2002) o genetickom inžinierstve. Vysvetľuje sa tu tzv. ústredná dogma molekulárnej biológie, podľa ktorej genetická informácia je zapísaná v molekule kyseliny deoxyribonukleovej.

„Vedeckou udalosťou roka je objasnenie významu malých molekúl kyseliny ribonukleovej (RNA). Podľa tzv. ústrednej dogmy molekulárnej biológie je genetická informácia zapísaná v dvojvláknovej štruktúre molekuly kyseliny deoxyribonukleovej (DNA) v bunkovom jadre. Na vlákne DNA vždy tri po sebe nasledujúce dusíkové bázy, triplet, kódujú jednu z vyše dvadsiatich aminokyselín. Stavebných jednotiek veľkých reťazcových molekúl bielkovín, z akých sa prevažne skladá živá hmota. V DNA sú štyri druhy báz (adenín, guanín, cytozín, tymín), ktoré sa v triplete môžu opakovať. Úsek DNA s istým počtom tripletov sa prepíše do štruktúry jednovláknovej

informačnej RNA, čiže mRNA. Tá informáciu prenáša na ribozómy, žľuďovité útvary v cytoplazme bunky, sčasti tvorené ribozómovou RNA, čiže rRNA. Podľa toho, ako sú triplety na vláknach mRNA, vsúvajúcom sa do „riadiaceho centra“ ribozómu, rôzne špecifické transferové RNA (tRNA) dopravujú do „montážneho centra“ ribozómu aminokyseliny potrebné na stavbu konkrétnej bielkoviny. Zdalo sa, že RNA iba slepo vykonáva inštrukcie DNA.“

Už na prvý pohľad vidieť, že text je presýtený odbornými termínmi. Je to prirodzené, ale vzniká tu hneď otázka, ktoré z nich treba vysvetliť, definovať alebo aspoň zrozumiteľne opísať v textových súvislostiach.

Treba hneď povedať, že tu sú jednak termíny všeobecne platné v danej vednej oblasti (konkrétne v genetickom inžinierstve), jednak špeciálne termíny z oblasti genetickej informácie. K všeobecne platným termínom patria napr. *molekulárna biológia*, *bunka*, *jadro*, *cytoplazma*, *aminokyselina*, *bielkovina*. Tieto termíny sa v texte nevysvetľujú, predpokladajú sa ako známe. Vysvetľujú sa špecifické termíny, a to niekoľkými postupmi.

Za nosný termín celého výkladu treba pokladať termín molekula kyseliny *deoxyribonukleovej*, resp. *ribonukleovej*, čiže *DNA*, resp. *RNA*. Pre menej informovaného adresáta tu chýba poznámka o základom rozdiel, resp. o funkcii morfémy *deoxy-*. Môže sa napr. domnievať, že DNA má dvojvláknovú štruktúru, kým RNA jednovláknovú, ale nevidí odôvodnenie. Vo všeobecnosti treba upozorniť na zaujímavý motivačný skok v tomto termíne. Je známe, že tu ide o molekulu kyseliny ribonukleovej alebo deoxynukleovej, ale v praktickom používaní sa celá táto motivácia vynecháva a na označenie danej molekuly sa používajú skratky, resp. vlastne značky *RNA* a *DNA*, niekedy aj v poslovenčenej podobe *DNK* a *RNK*.

Táto značková podoba sa využíva aj v ďalšej špecifikácii. Ako vyplýva z textu, jestvuje informačná RNA nesúca informáciu, resp. isté posolstvo, preto sa v angličtine označuje ako *mRNA*. Je pozoruhodné, že angl. *messenger*, z ktorého je značka *m*, sa doslovne neprekladá, hoci z medzinárodného hľadiska by bola vhodnejšia značka *i* — informačná, podobne, ako to je pri ďalšom druhu — pri transferovej RNA, ktorá sa označuje ako *tRNA*. Uvádza sa tu ešte aj ďalší druh, ribozómová RNA, označovaná ako *rRNA*.

Treba poukázať najmä na spôsoby, ako sa jednotlivé termíny vysvetľujú, resp. ako sa ich vysvetlenia zapájajú do celkovej výstavby výkladového textu.

Niekedy sa výklad jednoducho pripája v podobe prístavku, apozície za daný termín. Napr. *Táto informácia sa prenáša na ribozómy, žľuďovité útvary v cytoplazme bunky, sčasti tvorené ribozómovou RNA, rRNA*. Ako vidieť, tu sa vlastne prívlastkové pripájanie vyskytuje dvakrát.

Len formálne (treba však poznamenať, že dosť neorganicky) sa pripája definícia v podobe samostatnej vety: *... kódujú jednu z vyše dvadsiatich aminokyselín. Stavebných jednotiek veľkých reťazcových molekúl bielkovín, z akých sa prevažne skladá živá hmota*. Vhodnejšie by bolo takýto rozšírený výklad uviesť v zátvorke, ako druhé pásmo textu.

Inokedy sa termín uvádza v tejto prístavkovej pozícii na záver ako zhrňujúce označenie. Napr. *vždy po sebe nasledujúce dusíkové bázy, triplet*. (Pravda, tento výklad nie je dosť názorný, lebo sa nevysvetľuje základný termín *dusíková báza*.) Zriedkavo sa nový termín, často chápaný ako predbežný, provizórny, uvádza v úvodzovkách. Napr. *vlákno sa vsúva do „riadiaceho centra“ ribozómu, dopravujú do „montážneho centra“ ribozómu aminokyseliny*.

Druhú zložku odborného výkladu tvorí, ako sme už v úvode naznačili, opis stavov a dejov.

V citovanom texte sa stav konštatuje trpným prídastím: *genetická informácia je zapísaná*. Časté sú zvrtné tvary v opise procesov: *prevažne sa skladá z molekúl, bázy sa môžu opakovať, úsek sa prepíše, informácia sa prenáša, vlákno RNA sa vsúva do riadiaceho centra*. Pochopiteľne, zriedkavejšie sú aktívne tvary: *bázy kódujú jednu z vyše dvadsiatich aminokyselín*.

Z hľadiska architektiky, celkovej výstavby textu treba upozorniť na vcelku jednoduchú stavbu. V prvých dvoch vetách sa konštatuje celková situácia. V prvej sa hovorí, kde je genetická informácia zapísaná, v druhej sa hovorí o tom, ako je táto informácia zapísaná. V tretej, akejsi prechodnej vete sa opisujú druhy báz, vo štvrtej až šiestej vete sa napokon podáva informácia, ako sa genetická informácia prepisuje do mRNA a dopravuje do riadiaceho centra. Dôležitý je však poznatok, že uvedené vety vcelku nie sú pospájané osobitnými výrazmi, radia sa voľne za sebou. Len piata veta nadväzuje na výraz mRNA vo štvrtej vete a to zámenom *tá: tá* [totiž mRNA] *sprostredkuje prenos na ribozómy*.

Možno teda povedať, že vo výkladovom postupe treba dôsledne dbať na vysvetľovanie termínov, ako aj na ich primerané zaradenie do vetných konštrukcií. Táto zásada sa v našom citovanom príklade dosť dôsledne zachováva.

DISKUSIE

Niektoré zmeny pri písaní litery y v priebehu času

GEJZA HORÁK

Nadväzujem na svoj článok v predlanskom ročníku nášho časopisu *Spomienka na úpravu slovenského pravopisu v r. 1953*.

Ale najprv omrvinka z dávnej prijímacej skúšky na gymnázium v Lučenci (r. 1929). — Žičlivo dobromyseľný starší pán profesor nám pomáhal pri písaní diktátu tak, že samohlásku *i*, ktorú bolo treba písať literou *y*, vyslovoval náznakovo s odtienkom krátkej a dlhej cudzej samohlásky *ü*... A ešte: Školský názov „vybrané slová“, v ktorých samohlásku *i* treba zapisovať (prepisovať) literou *y*, nie je odborným názvom (termínom). — Má poslúžiť iba na odčlenenie slov,

v ktorých sa má samohláska *i* zapisovať literou *y*, takzvaným *tvrdým y*.

Takisto ani názov „obojaké spoluhlásky“ nezodpovedá kvalite daných hlások; má len upozorniť, že po nich vo vyňatých zoznamoch slov namiesto *i* píšeme *y*. — Uvedené názvy sú iba pomocné a v Pravidlách slovenského pravopisu (ani z r. 1953, ani v posledných z r. 2000) sa nespomínajú. Odborný ráz majú iba pomenovania *tvrdé* spoluhlásky, *mäkké* spoluhlásky. Mäkké spoluhlásky *t' — d', ň, l'; c — dz,j; č — dž, š — ž* a tvrdé všetky ostatné. So zreteľom na výslovnosť slov v základnej (pomenúvacej) podobe a v ich ohýbacích tvaroch i odvodeninách dôležité je delenie spoluhlások na *znelé* a *neznelé*; *párové b — p, d — t, d' — t', dz — c, dž — č, g — k, h — ch, v — f, z — s, ž — š* a *znelé* (zvučné) *nepárové: j, l — l' — í, m — n — ň, r — r'.*

Našu pozornosť teraz zacielieme na slová, v ktorých sa po Hattalovej a Hodžovej reforme časom vykonali zmeny pri písaní takzvaného tvrdého *i* (*y*).

Zo starších sú to *rychtár* a *obylie*. — Ukážkové príklady máme (so slovom *rychtár*) poznove z 11. zväzku *Sobrané spisy Martina Kukučina* (Martin 1927).

Rychtár sa zodvihol, pozrel po rozdráždenom zhromaždení. (60) — Za stolom sedí rychtár, dookola na laviciach boženici (109) „Nie je to tak“, ozval sa pán rychtár. „Bachtár je bachtár. Kto sa raz na niečo podoberie, nech to i koná.“ (112) — Tutura dobre nezdrevenel, keď dupočul, čo obec uzavrela. Šiel k rychtárovi, aby len pri starom zostalo. (105) — „Čo sa budeme tu dotazovať,“ povedal rychtár. „Skoč po trúbu, aby už tu bola.“

Na oživenie situačný záznam. — V druhom ročníku učiteľského ústavu v Lučenci (r. 1936) sme s nebohým priateľom Quidom Matejkom našej triednej profesorky pani Božene Krhounovej (z Moravy) na hodine slovenčiny položili dobiedzavú otázku, prečo v slove *rychtár* píšeme *y*, keď je očividne prevzaté z nemčiny. Prekvapená odpovedala otázkou. „A tým písaním s mäkkým *i* máme ukazovať, že je z nemčiny?“ Potom s osobným príznakom káravo doplnila, či naša otázka nebodaj nie je zo sympatie s Nemcami... Ale dodávam, že táto naša pani profesorka mala žičlivý vzťah k nám, bola odborne i pedagogicky dobre pripravená a pohotovo sa naučila i rozprávala po slovensky.

Pridávam poznámku aj okolo slova *obylie*. — Jedna bratislavská stará mama (teda babka) sa mi požalovala, že neraz, keď sa vnúčik (štvrták) vráti zo školy, je u nich peklo, lebo jej muž (chlapcov dedko) nahnevane kričí, že žiačik doniesol päťorku z diktátu. Vraj i „toť včera“ sa tak stalo. Vnuk mal pod diktátom veľkú päťorku preto, lebo nenapísal *obilie* s mäkkým *i*, ale s tvrdým, *obylie*. Chlapec usedavo nariekal, ale sa pred nahnevaným starým otcom i bránil, že veď on si myslel: *obilie* je bylina a to slovo patrí medzi vybrané.

Veru neviem, či chlapča nemalo pravdu; ktovie, či etymológia sa pri slove *obylie/obilie* nepotkla, keď predpokladá, že súvisí so slovom *byl'* a to malo kedysi význam hojnosť. — No nechajme v tomto prípade etymológiu bokom, ale priznajme, že tou päťorkou potrestaný a zarmútený žiak mohol by mať i pravdu. — Len dodávam, že náš platný pravopis sa dá učiť a precvičovať aj múdrejšie, a teda i úspešnejšie ako len (prepáčte) neraz osprost'ujúcimi takzvanými

diktátmi, ba navyše s vyžadovaním presného poradia „vybraných“ slov.

Nedalo mi to päťorkou obil'agované slovo *obylie*. Hľadal som ho. A veruže som ho našiel v rukopisnej Kukučínovej próze *Život — ľúbosť* (pozri v časti Poznámky vo vydaní Dielo I., Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957, s. 342 — 343). — Tu úryvok: *Popod hory tiahne sa pole s lúkami. Pred troma dňami žltlo sa tu ešte obylie. Tam na hodnej roli kosia štyria kosci skoro už biely jačmeň. Vidieť, ako sa biely rukáv koscov sem a tam mihá, ako odťaté obylie sa do riadku ku ležiacemu ukladá. Ba skoro počuť i šust! Keď ostrá kosa obylie od koreňa oddelí.*

Pravdaže, dnes už po úprave pravopisu v r. 1953 píšeme *richtár* a dávno predtým aj *obilie* (s tým spochybnením etymologického pohľadu naň).

A teraz uvedieme akoby opačný prípad, v ktorom bolo treba nahradiť hlásku *i* literou *y*. Do pravopisnej úpravy v r. 1953 sme písali zložené podstatné meno *žabikláč*. Pamätám sa celkom dobre, že v užšej diskusii som sa „zaslúžil“ o to, že podľa (väzobného) zloženia tohto slova *žaby + kole = žabykláč* treba jeho prvú časť ako pôvodný priamy predmet písať s literou *y* (porovnaj typ *žabykláč* a *kuryplach* a typom *miesiželezo, valibuk*). V type *valibuk* alebo *miesiželezo* prvou zložkou podstatného mena je slovesný prvok, druhým meno priameho predmetu. A tak slovo *žabykláč* po úprave pravopisu v r. 1953 píšeme podľa preverenia jeho zloženia, teda *žabykláč*.

Dalo by sa povedať, že slovom *žabykláč*, hoci len máličko pribudlo v našom pravopise na úlohe litery *y*, ale obmedzí sa to v ďalšom odseku.

Pred r. 1953 sa citoslovce *bystú (bohu)* písalo s takzvaným tvrdým *y*, ale potom v upravených Pravidlách slovenského pravopisu na základe pôvodného (pravdivú výpoveď dotvrdzujúceho) — akoby prisažného slovesného výrazu *bo istú bohu* — ustálilo sa písať ho s mäkkým *i*, a to v plnom znení *bistú bohu*, ale i skrátené *bistú*. Vidíme v ňom staršiu osobnú príponu *-u* (1. os. jedn. č.). — Tu od slovesa *istiť*. Podnes ju máme v častici *reku* od slovesa *riecť* (pozri Pravidlá slovenského pravopisu z r. 2000, s. 151 a 379).

Napokon môj priamy diskusný príspevok a návrh na písanie podstatných mien *výr (sova)//vír* (pohyb) a dvoch slovies *vyť (pes vyje, zavýja)//viť (venček a zavíjať mladuchu)*. Na pomoc si priberiem podstatné mená *rys (zvíra)//rys (výkres, črta)*.

Prizrieme sa na ich presný zápis v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu z r. 2000.

rys -a D a L -ovi mn. N a A -y m. (zvíra); *rysí*

rys -u L -e m. (výkres; črta)

výr -a mn. N a A -y m. (sova)

vír -u L -e mn. -y m. (pohyb)

vyť vyje vyjú vy! nedok. (zavýjať)

viť -je -jú nedok.

Podstatné mená *rys (zvíra)//rys (výkres, črta)* sa píšu rovnako s takzvaným tvrdým *y*, ale podľa významu sa odlišujú v niektorých ohýbacích príponách a pridaním druhového prídavného

mena *ryší*. — Slová *výr* (sova)//*vír* (pohyb) sa takisto odlišujú pri skloňovaní a napokon slovesá *vyť* (pes vyje, zavýja)//*viť* (veniec, starejšia na svadbe zavíja mladuchu) sú tvarovo celkom rovnaké.

S touto tvarovou, ba i slovotvornou zhodou by sme mohli všetkých šesť uvedených slov písať s *i* (s jotoú) *ris*, *vír*, *viť/ris²*, *vír²*, *viť²* a tak ich aj abecedne zaradiť. Zo súvislosti by bolo v texte jasné, o tvar ktorého slova z uvedených slov ide. Presvedčivo na to poukazujú aj slová *výr -a/vír -u* a vari ešte viacej *vyť/viť (-je, -jú, zavýja/zavíja)*!

Vychádzajme však z nášho platného pravopisu v školskej praxi. Na otázku: Kedy slová *výr/vír* píšeme s mäkkým *i*, by žiaci uvádzali výpisky z vlastného čítania. A popri takejto otázke by učiteľ mohol pridať (akoby „chyták“) otázku, či aj slovo *rys* píšeme dakedy s mäkkým *i*... A tu by potom bolo namieste upozorniť, že raz sa významový rozdiel v pravopise uplatní, inokedy nie! Veru aj náš človek (zaratujúc i staršieho učiteľa), ktorý sa z odbornej stránky slovenčinou nezapodieva, pri otázke písania uvedených slov by sa zháčil, podistým i poplietol.

Nastolil som tu zasa iba nevel'kú, čiastkovú zmenu nášho pravopisu, no podľa mojich pedagogických skúseností aj toto žiakom zaváži a hádam pomôže aj pri úvahách o našom platnom pravopise vôbec.

Niekoľko náznakových poukazov na okolnosti reformy pravopisu 1851 — 1852

a) Hodžova a Hattalova reforma vniesla do nášho pravopisu historicko-etymologický princíp, ktorý dakedy aj pokríváva. Zavázila tu najmä odborná autorita pražského pána profesora Martina Hattalu.

b) Ľudovít Štúr pri návrhu na reformu predvídavo neprotestoval, lebo si uvedomoval, že by jej odmietnutím podkopal možnosť zaradiť slovenčinu medzi samostatné slovanské jazyky. Mlčal i preto, lebo sa mýlil pri frekvencii a funkcii spoluhlásky *l'*, ale i pri zemepisnom rozšírení hlásky *ä*. V tom sa rozchádzal nielen s Hodžom, ale i Bernolákom. Pri písaní *y* (ypsilon), „tvrdého“ *y* rešpektoval výskyt takejto hlásky a litery v iných slovanských jazykoch a príkru hrozbu, aby spisovná slovenčina (podľa Jána Kollára) nepáchla bačovčinou...

Aj v tom je výsostné postavenie Ľudovíta Štúra, verného nástupcu Antona Bernoláka.

c) Dôležitejšie je, že aj na základe veľkorysej uvážlivosti Jána Hollého stredoslovenčina sa prijala za základ spisovnej slovenčiny.

V tak trocha pristretom úmysle pridávam krátky text z Kukučínovej novely *Mladé letá* v prepise podľa trvalo odmietnutej reformy nášho pravopisu.

Bolo to začiatkom februára. Páni profesori, ináč učbári, vidávali polročné visvedčenia. Mládež višších tried usporadovala každy rok niekoľko d'ivad'el'ních predstaveňí. Obecenstvo t'lieskalo, kím všetci ochotňici ñevistúpili radom na javisko. — Školská práca pretrhnutá polročními skúškami a jatkovským d'ivadlom t'iekla riadnim koritom. Začali sa polročné prázdňini. Petrik rovno bežal na svoj bit. Na dvore vid'el vozík, pri ñom uviazané vipriahnuté koňe host'ili sa

pri korítku.

Poznámka. — Nebohý náš priateľ Milan Urbančok v čase úvah o reforme nášho pravopisu pred r. 1953 pripravoval štatistické porovnanie nášho návratného pravopisu s českým pravopisom. Zistil, že náš starší, pôvodný, by mal menej diakritických značiek ako platný český pravopis. Bral pritom do úvahy aj prepisovanie litery *ô* ako *uo* (*muoj, kuoš*) a náhradu samohlásky *ä* samohláskou *e* (*meso, pameť, peť*) a v porovnaní s českým pravopisom prestížnu výstrahu „Aby sme v hanbe neostali!“ — Týkalo sa to najmä písania *y*, dôsledného vyznačovania mäkkosti spoluhlások *d'* — *t'*, *ň*, *l'* a náhrady exkluzívneho písmena *ô* dvojpísmenovým *uo*, paralelného s písaním dvojhlasok *ia*, *ie*, *iu*.

LITERATÚRA

HOLUB, Josef — KOPEČÝ, František.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Státní nakladatelství učebnic 1953.

HORÁK, Gejza: Reforma, a či úprava? In: Slovenská reč, 1965, roč. 30, č. 3, s. 129 — 137.

HORÁK, Gejza: Ako vyslovujeme *y*. In: Slovo o slove. Matica slovenská 1999, s. 26.

HORÁK, Gejza: Spomienka na úpravu slovenského pravopisu v r. 1953. In: Kultúra slova, 2001, roč. 35, č. 6, s. 336 — 341.

KAČALA, J.: Fonematický a historicko-etymologický princíp slovenskej pravopisnej sústavy. In: Kultúra slova, 2000, roč. 34, č. 6, s. 329 — 336.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Ďalšia správa o nárečí dolného Záhoria

JÁN HORECKÝ

Krajinný celok dolného Záhoria zatiaľ nebol oficiálne vymedzený. Pre naše ciele — pre charakteristiku jazyka používaného v tejto oblasti ho však možno vymedziť na juhu Záhorskou Bystricou, resp. aj Dúbravkou a Lamačom, na severe približne Plaveckým Štvrtkom, prípadne až Malackami. Prirodzeným centrom takto vymedzenej oblasti je Stupava. So svojimi osemtisícimi obyvateľmi i celkovým ekonomickým a kultúrnym ustrojením je schopná dobre plniť funkciu centra.

Jazyk používaný v tejto oblasti nedávno charakterizoval J. Horecký (2000) takými javmi, ako je cekanie a dzekanie, distribúciou *l* — *u* , ako aj sociálnym zložením obyvateľstva. Tradičnú

slovnú zásobu charakterizoval v Kultúre slova 1997 výkladom na témy *Ako sme bývali, ako sme varili a jedávali* (Horecký, 1997) atď.

Výsledok svojho celoživotného zbierania slovnej zásoby publikovala r. 2000 M. Dovičičová v *Krátkom slovníku nárečia slovenského záhoráckeho stupavského*. Zhromaždila v ňom značný počet slov používaných v reči Stupavčanov. Jej výber je však, prirodzene, poznačený domácim, rodinným prostredím, konkrétne remeselníckym, murárskym. Preto tu chýbajú typické roľnícke slová, ako *junec, kanec, jalica, zubadu, o, pasák, pastírňa, okruški, okov, čigír, hrst, hrscovat, knutl*. Na druhej strane však M. Dovičičová zaznamenáva kratšie texty, výklady a príklady. Zaraďuje ich trochu nezvyčajne k jednotlivým slovám. Napr. pri hesle *bíreš* je výklad *Ako bývali bíreši*, pri hesle *Mauacky* je to pesnička *Išeu macek do Mauacek*, pri slove *špaček* je príhoda s názvom *Poslední cmugaň* (*cmugat* = fajčiť). Okrem toho uvádza dva osobitné texty v prílohe i niekoľko kratších textov v úvodných výkladoch.

Škoda, že lexikograficky nie je materiál spracovaný dosť premyslene. Napr. spojenia *je mi horko, je to na miú Jarmilu, je to skady ruka, skady noha* sú všetky pod heslom *je*, povrávka *ze žebráka mrcha pán* pod predložkou *z*. Nezvyčajne pôsobí zapisovanie tvrdého *t* s nasledujúcim ypsilonom, napr. *tynta, tygr* oproti slovám ako *ňic, tľha*.

Aj napriek týmto kritickým pripomienkam skôr technického charakteru treba však zdôrazniť, že M. Dovičičová podáva dobré svedectvo o stave nárečia v Stupave. Pravda, je to svedectvo skôr pasívne, doložené príkladmi a zaregistrované príslušníčkou tohto nárečia.

Oveľa výraznejšie, pretože je aktívne, podáva svedectvo o tomto nárečí zbierka komentárov, glos, často až fejtónov Pavla Slezáka, ktorý po niekoľko rokov glosoval bežný život v Stupave v miestnom časopise *Podpajštúnske zvesti*. Pravda, pod pseudonymom Mariš Pilná, ktorú predstavuje ako typickú ženu staršieho veku, matku a starú matku, aktívnu občianku, ktorá prežíva všetky udalosti v meste.

Najvýraznejším nárečovým znakom tejto zbierky komentárov je slovná zásoba, v ktorej sa popri tradičných nárečových výrazoch uplatňujú nové slová, prevzaté jednak zo spisovného jazyka, jednak z iných jazykov. Pri tomto preberaní nárečové jazykové vedomie pôsobí ako aktualizátor. Tak popri slovách ako *fizol, krumpol/krumpolec, koplín, kralačník, húra* (povala), *šidzit, sklúdzat, ščikútat sa, ščikútká, pojínek* (palina, češ. *pelyněk*), *puanta, kočátka* (bahniatka), *krikopa* do textu prenikajú a adaptujú sa spisovné, prevažne „učené“ slová ako *dôkaz* — *dúkaz*, *smetiak* — *smecák*, *priedušky* — *prúdušky*, *smjes*, *bytofka, smotánka* (tv relácia), *buatník, prežitek, bezdomovec*.

Z prevzatých slov možno uviesť napr. *diskusija, psychiátr, seriál, scenár, kalamita*, ale aj moderné *surfovať, fitness, bungalov, pláž, diskotéka, bavorák, luxák, mobil, sprej, sendvič, gigadžál* (gigajoule).

Adaptácii (možno by tu bolo vhodné hovoriť aj o dialektizácii) podliehajú predovšetkým viacslovné pomenovania viacerých inštitúcií a udalostí, napr. *pomocní škola, osobitní škola, mjeski*

úrad, mimorádni zasedání, obecní hydrant, spontánní prejav, paranormální jav, volební guláš, svátek senijóru, novinový stánek, sociální síť, nedopuaty za nájem, celoplošná deratizácia, štátni duhopisy, stavební šporení, vykurovací médium, adrenalínový šport, lokální anestéza, došuo k hrubému omylu.

Osobitnú pozornosť si zaslúžia prirovnania čerpané zo živého jazyka, teda z tradície, ale aj z tlače a najmä televízie. Uvádzajú sa spravidla spojkou *jak*: *čekali jak kura na sopl, straciu sa jak para nad hrncem, byt jak v tranzi, ochkali jak svine nad koprivú, šecker byuo jak páperím posypané*. Často je v prirovnaní vedľajšia veta uvedená spojovacím výrazom *jak keby*: *hutali to, jak keby tri dni nejedli*.

Menej často autor vo svojich komentároch využíva rozhovor.

Jak vám tak stojím v tej fronce, naráz jeua kolem Terka. A hnet, že co tam robíš, Mariško?

— *Ná co bych tu robiua, idem si zjednal fekál — povidám.*

— *Ná to zle stojíš, tady sa fekála nedožádáš — povidá.*

— *Ná co tí lidé potom scú, já reku šeci majú plnú žumpu, ket je taký záujem.*

— *Ná co si sprostá, tady sa fekál neobjednává, šak to oproci mosíš ít.*

— *Ná co sa tu potom prodává?*

— *Ná, Mariško, kde žiješ, ná ty konc nevíš, co tady majú?*

— *Ná nevím, ale ozaj nevím.*

Iný príklad:

Idem vám pro vňučku, byua ve školce a riditelka, šak ju dobre poznám, voualaco v mjechu vleče na picigli.

Reku, Vjérko, co idete zabíjat a v tem mjechu si vlečeš sendvič do jelit?

— *Ále, tecinko Mariško, co by sme my zabijali, ufám teho psa, co nám po dvori létá. Ani mi nebudete vjerit, ket vám povím, co to vlečem.*

— *No povjedz, snad uvjerím, povidám í, zvjedavejší než chvílku predtým.*

— *Vlečem dom smecí ze školky.*

— *Ná nač ti to bude?*

Napokon poznámku o príslovke, resp. častici *konc*, ktorá figuruje aj v titule knižky *Konc jak živé*. Je zrejmé, že pochádza z nemeckej spojky *ganz*, pravda, v dolnorakúskej výslovnosti [konc] a má vcelku význam „celkom, úplne“. V bežných rozhovoroch sa využíva veľmi často. Napr. *je mi to konc jedno, byu to konc cichý deň, konc jak keby pršauo zuato*.

Naše poznámky o stave nárečia na Dolnom Záhorí, konkrétne v Stupave, dobre ukazujú, že tam nárečie skutočne žije, že sa využíva v bežnej komunikácii, ako dosvedčujú najmä spomínané glosy a fejtóny P. Slezáka, rodáka zo Stupavy, absolventa filozofie a riaditeľa Mestského kultúrneho strediska, ale nie na poslednom mieste aj záhorácky slovník od Magdalény Dovičičovej, takisto rodáčky zo Stupavy a pracovníčky v zdravotníctve (dnes už na dôchodku).

LITERATÚRA

DOVIČIČOVÁ, Magdaléna: Krátky slovník nářečia slovenského záhoráckeho stupavského. Vychádza v edícii Krátkych slovníkov základných slovenských nářečí pre milovníkov reči a nářečí Slovenskej krajiny a jej okolia ako 23. diel (s prílohou Starenka spomínajú). Bratislava: PRINT-SERVIS 2002. 807 s.

HORECKÝ, Ján: Zo stupavskej slovnej zásoby. In: Kultúra slova 1997, roč. 31, č. 4, s. 215 — 226.

Jazyková situácia v malom meste. In: Mesto a jeho jazyk. Sociologica Slovaca 5. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2000, s. 141 — 142.

SLEZÁK, Pavol: Konc jak živé. Zohor: J. Gerthofer — kníhtlač 2002. 158 s.

ROZLIČNOSTI

Vyrovnať — vyrovnáť sa

Poučenie o význame slovesa *vyrovnať* i o jeho zvratnej podobe *vyrovnať sa* podáva sa dost podrobne a výstižne napr. v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Predsa však chceme upozorniť na dve významovo odlišné skupiny týchto významov a poukázať na ich pôvod.

Zo slovotvorného hľadiska je zrejmá súvislosť s prídavným menom *rovný*: od neho sa príponou *-ať* odvodzuje sloveso *rovnať*, *rovnať sa* vo význame „robiť rovným, priamym“. Ale v spojeniach ako *dvesto krát tri sa rovná šesťsto* zrejme nenájdeme oporu v prídavnom mene *rovný*, musíme sa oprieť o prídavné meno *rovnaký* — majúci zhodné vlastnosti. Na utvorenie vhodného slovesa však treba odstrániť príponu *-aký*. Je to ľahko možné, ako ukazujú slovesá *oddialiť*, *vzdialiť sa*, nepochybne založené na prídavnom mene *d'aleký*, z ktorého sa vynachala prípona.

Rozdiel medzi základným prídavným menom *rovný* a prídavným menom *rovnaký* sa prejavuje najmä v predponových podobách. Súhlasne môžeme od základu *rovný* prijať podoby *vyrovnať*, *zarovnať*, ale už nie *prirovnať*, a podoby *vyrovnať*, *prirovnať* od základu *rovnaký*. Dostávame tak na jednej strane slovesá so základným významom „rovný, priamy“, napr. v spojeniach *vyrovnať zákruty na ceste*, *zarovnať okraje kníh na policičke*, *vyrovnať sa* (vystrieť sa) *po dlhom sedení*. Na druhej strane dostávame slovesá od základu *rovnaký*, napr. *vyrovnať krok pri pochodovaní*, *vyrovnať svoje dlžoby*, *vyrovnať skóre zápasu* (aby bol rovnaký počet na obidvoch stranách), ale aj *vyrovnať sa s ťažkou situáciou* (dostať sa na uspokojivú, rovnakú úroveň). Takisto môžeme *prirovnať* dve fotografie, dve riešenia úlohy.

Slovotvorná história slova, ako označujeme využívanie uvedených súvislostí so základovými slovami, nám takto osvetľuje význam daného slova a poukazuje na možnosti, resp. hranice používania.

Ján Horecký

SPRÁVY A POSUDKY

Zdravica Pavlovi Žigovi

Ono to raz na každého príde, príde k nám a príde za nami, hovorí básnik o životnom bilancovaní. A ak to, čo na človeka príde podľa zákonitostí jednosmerne, nepretržite plynúceho času, je jeho vlastná päťdesiatka, zákonite prichádzajú s ňou aj blízki, priatelia a kolegovia, aby spolu s ním *poťažkali na dlani* plody jeho života a perlivým mokom z plodov viniča mu pripili na ďalšie šťastné a plodné desaťročia. Aj členovia redakcie Kultúry slova takto dvíhajú symbolickú čašu pri polstovke svojho vzácneho kolegu a priateľa prof. PhDr. Pavla Žiga, CSc., a s uznaním hľadajú na to, čo doteraz vykonal ako vysokoškolský pedagóg, bádateľ, popularizátor nových poznatkov v oblasti lingvistiky či ako organizátor vedeckého a vysokoškolského života.

Narodil sa 25. apríla 1953 v Lučenci, no jeho domovskou obcou je východonovohradská Lovinobaňa, rodákmi dôverne nazývaná Loveň. Po maturite v Lučenci odišiel r. 1972 do Bratislavy a tu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského vyštudoval odbor slovenský jazyk — ruský jazyk. Štvrtý ročník štúdia absolvoval na Štátnej univerzite v Tbilisi, kde si popri štúdiu ruštiny osvojoval aj gruzínčinu. Ako čerstvý absolvent sa r. 1977 stal pracovníkom Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty UK a pôsobí na nej dodnes s výnimkou ročného účinkovania vo funkcii lektora slovenského jazyka na Katedre slovanských filológií Filologickej fakulty Štátnej univerzity M. V. Lomonosova v Moskve (1979 — 1980). R. 1984 získal vedeckú hodnosť CSc., o štyri roky nato vedecko-pedagogický stupeň docenta a r. 1998 bol vymenovaný za vysokoškolského profesora.

Keď sa náš vzácny kolega a priateľ Pavol Žigo pri svojom prvom významnom jubileu obzrie na doteraz prejdenu cestu životom, môže byť plným právom spokojný. Ako vysokoškolský pedagóg sa za štvrtstoročie podieľal na odbornej príprave stoviek poslucháčov slovenského jazyka, v rámci letného seminára Studia Academica Slovaca pravidelne prednášal zahraničným slovakistom a poznatky o slovenčine odovzdával aj prednáškami na univerzitách v Tbilisi (1987) a v Budapešti (1988, 1993 — 1994).

Svoju odbornú bibliografiu začal Pavol Žigo písať r. 1977 príspevkom s nezvyčajným názvom

Sigill. Tote. Communit. Oppidi Lovinobanensis 1667, v ktorom podal rozbor starších terénnych názvov z chotára rodnej obce a zároveň ním predznačil dve z oblastí svojho bádateľského záujmu — oblasť výskumu dejín slovenského jazyka a oblasť onomastiky. Dnes sa počet titulov v jeho bibliografii blíži k číslu tristo a tvoria ho knižné práce — z nich treba osobitne vyzdvihnúť monografiu *Kategória času v slovenskom jazyku* (1997) —, viaceré vysokoškolské učebnice, napísané v tandeme s prof. Rudolfom Krajčovičom (nateraz posledná — *Dejiny spisovnej slovenčiny* — vyšla vlni), veľké množstvo odborných štúdií venovaných najmä problematike slovenskej historickej syntaxe, jednotlivým etapám vývinu spisovnej slovenčiny, onomastickej a nárečovej problematike, skúmaniu kategórie času z rozmanitých aspektov, konfrontačnému výskumu i metodologickým otázkam, početné konferenčné príspevky, recenzie, správy o vedeckých podujatiach, ako aj popularizačné príspevky z oblasti jazykovej kultúry či jubilejné články a príspevky s vlastivednou tematikou.

Práce nášho jubilanta vyšli nielen v slovenských, ale aj v českých, poľských, ruských, slovinských, srbských, rakúskych i gruzínskych odborných periodikách a zborníkoch. V oblasti slovensko-gruzínskeho konfrontačného výskumu bol P. Žigo prvolezcom štúdiou *Verzia slovesa v kvartelských jazykoch a intencia slovesného deja* (1983). V Kultúre slova (členom jej redakčnej rady bol v rokoch 1989 — 1993, prispievateľom od r. 1981) vyšiel jeho na jazykovú prax zameraný príspevok o prepisovaní a skloňovaní substantív v prekladoch z gruzínskej literatúry (1985). V širšej kultúrnej verejnosti môže rezonovať aj jeho príspevok *Poznatky z porovnania slovenských a gruzínskych prísloví* uverejnený v zborníku *Pange lingua* (1999) na počesť orientalistu Viktora Krupu. Rovnako patrí u nás k priekopníkom v oblasti počítačovej lingvistiky.

Slovenská jazykoveda vďačí Pavlovi Žigovi za to, že z rukopisnej pozostalosti prof. E. Paulinyho pripravil na vydanie jeho syntetizujúcu monografiu *Vývin slovenskej deklinácie* (1990). Ako editor sa zaslúžil aj o vydanie prác Juraja Fándlyho *O úhoroch a včelách. Slovenský včelár* (1990). Na dvesté výročie Šafárikovho narodenia preložil z nemeckej pôvodiny jeho *Slovanský národopis* (Spisy Pavla Jozef Šafárika. 4. Košice 1995).

S uznaním treba pripomenúť aj organizačné aktivity nášho jubilanta na poli slovenskej lingvistiky. Dlhé roky sa podieľal na príprave onomastických konferencií, v r. 1984 — 2001 bol tajomníkom Slovenskej onomastickej komisie, od r. 2001 je jej predsedom. Je zodpovedným redaktorom či spoluredaktorom mnohých periodických i okazionálnych zborníkov, členom redakčnej rady Jazykovedného časopisu, bol členom výboru a následne podpredsedom Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. Prešiel rozličnými funkciami vo vedení katedry i fakulty, v ostatných štyroch rokoch bol jej prodekanom pre vedu a výskum. V súčasnosti zastáva post podpredsedu výkonného výboru grantovej agentúry VEGA. Na formovanie nášho vedeckého dorastu dohliada ako predseda Spoločnej odborovej komisie pre doktorandské štúdium vo vednom odbore slavistika — slovanské jazyky (od r. 2001) a ako člen obdobných komisií vo vedných

odboroch slovenský jazyk a všeobecná jazykoveda (od r. 1997).

Mnohostranná je aj jubilantova zainteresovanosť na poli medzinárodnej vedeckej spolupráce. Za všetky oblasti spomenieme len jeho účasť na príprave mimoriadne dôležitého diela základného slavistického výskumu — mnohozväzkového Slovanského jazykového atlasu (SJA). Členom jeho medzinárodnej pracovnej skupiny vo foneticko-gramatickej sekcii sa Pavol Žigo stal r. 1987, spoluautorom máp a komentárov je od 3. zväzku tejto sekcie. Za člena Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitáte slavistov bol prijatý na jej jesennom zasadnutí v Moskve r. 1990, a keď r. 2000 z rozhodnutia tohto orgánu vznikla aj sekcia pre počítačové spracovanie materiálov Slovanského jazykového atlasu, bol vymenovaný za jej predsedu. Okrem autorskej účasti na jednotlivých zväzkoch SJA pravidelne prispieva do periodického zborníka *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas — Materialy i issledovanija*, ktorý vychádza v Moskve.

Do ďalšej polstovky želá redakcia Kultúry slova svojmu dlhoročnému spolupracovníkovi prof. PhDr. Pavlovi Žigovi, CSc., najmä pevné zdravie, osobné šťastie, aj naďalej mladistvého ducha, dostatok sily i prajné okolnosti, aby mohol rovnako plodne realizovať všetky svoje tvorivé zámery. A pisateľka týchto riadkov mu aj v mene kolegov a priateľov zo širošieho slovanského jazykového areálu z hĺbky dávnovek vyvoláva žičenie **Мьнога i болга лѣта, дорѣ друзе!*

Adriana Ferenčíková

Pri odchode Pavla Števčeka

Známy literárny teoretik a kritik i verejný činiteľ (poslanec Národnej rady Slovenskej republiky) Pavol Števček bol o komsí napísal: „Literárny vedec je literárnym vedcom aj preto, že je schopný vykupovať sa z marazmu života tvorbou, ktorá prekonáva manká každodennosti. Ten skutočnejší život literárneho vedca sa ustáľuje a presadzuje vo vede. Ona ostáva: on ostáva v nej.“ No o nikom to azda neplatí viac ako o samom autorovi. Skúška správnosti bola vykonaná: náš autor náhle zomrel na samom konci februára tohto roka v nevysokom veku. Jeho dielo však ostalo: on ostal v ňom.

Vieme, že Pavol Števček (25. 6. — 28. 2. 2003) v literárnej vede aktívne pôsobil už od 50. rokov 20. storočia. Odvtedy spolupracoval s literárnymi časopismi a denníkmi, do ktorých prispieval najmä literárnokritickými staťami, recenziami a úvahami na kultúrno-politické témy. Pravidelne hodnotil a komentoval najmä novú pôvodnú poéziu a prózu, ale aj prekladovú literatúru. Nebol to však literárny kritik esejista matuškovského typu. Skôr stíšeným hlasom, dalo by sa povedať, s taktom a takticky, s mimoriadnou ohľaduplnosťou až jemnosťou posudzoval plody domácich i zahraničných autorov. Nikdy však pritom nechýbali spravodlivé váhy a istá angažovanosť. Pomáhalo mu v tom — nie nečakane — bravúrne ovládanie jazyka, brilantné až

virtuózne esejistické majstrovstvo. Všetci tí, čo tvrdia, že náš jazyk upadol a ďalej upadá a vidia okolo seba len pokles, pád a dekadenciu jazyka, nech si nalistujú, povedzme, niektorý z výberov jeho prác, či už *Návrat k literatúre*, *Dotyky slova*, *Kritické miniatúry*, či najnovší výber s názvom *Podľa vzoru človek*, alebo jeho literárnohistorické kapitoly v literárnych syntézach. Je to skvelá škola využívania bohatstva jazyka v celej jeho šírke i hĺbke, ale aj hold jeho modernosti a vyspelosti. Nie je to jednoplošná estetika, ani pechorenie sa za esejou, sú to plody skutočného majstra esejistu. Navyše platí, že ak Pavol Števíček slovenskú literatúru čítal, vnímal, komentoval, interpretoval či reflektoval, robil to predovšetkým optikou človeka v zmysle etických a estetických kategórií a noriem i mravných zákonov.

Napokon aj on skúšal a pokúšal slovenčinu, ako to bol napísal, žiaľ, v jedinom, t. j. prvom i poslednom texte, ktorý uverejnil v časopise *Kultúra slova* (2003, roč. 37, č. 1, s. 26 — 27). Aj tu, v tomto článku venovanom inému veľkému „majstrovi a služobníkovi“ slovenského jazyka, svojmu generačnému druhovi Blahoslavovi Hečkovi, môžeme obdivovať jeho jazykovú invenčnosť a tvorivosť, príhodnosť i plastickosť jeho výrazu, pravdaže, aj presnosť myšlienky, ale i nehranú pokoru. Aj voči slovenskému jazyku. Všetkým týmto ostáva pre nás inšpiratívny a podnetný.

Slavomír Ondrejovič

24. letná škola prekladu v Budmericiach

Prvé jesenné dni v prekladateľskej obci už tradične patria letnej škole prekladu, ktorá sa každoročne koná v Domove slovenských spisovateľov v Budmericiach. Jej dvadsiaty štvrtý ročník sa uskutočnil od 18. do 20. septembra 2002 a niesol sa v znamení témy *Kritická interpretácia originálneho a prekladového textu*. Zastúpenie prednášateľov bolo pomerne široké — od lingvistov, translatológov, literárnych vedcov, vysokoškolských pedagógov, prekladateľov umeleckej a odbornej literatúry až po prekladateľov v médiách a dabingu.

Bloky odborných prednášok otvoril Ján Horecký (Stupava), ktorý prekladovú činnosť alebo akt prekladu znázornil — analogicky k rečovej činnosti (aktu hovorenia) — ako formu diskurzívnej činnosti človeka. Zdôraznil, že základným prvkom v komunikácii nie je veta, ale výpovedný akt. Myšlienku o preklade ako imitovaní (forme) diskurzívnej činnosti potom rozvinul na teórii výpovedných aktov, podľa ktorej zložkami/fázami výpovedného aktu sú: 1. nominácia — pomenovanie, 2. predikácia — prisúdenie vlastnosti a 3. modalita — vyjadrenie postoja. V rámci svojej teórie J. Horecký zdôraznil význam súboru pomenovacích modelov, ktoré sa aktivizujú pri prekladaní, a to najmä pri tzv. nepreložiteľných slovách, resp. takých, ktoré v cieľovom jazyku v preklade úplne chýbajú. Ako problematický aspekt činnosti v tomto kontexte sa ukázalo napätie medzi vlastným jazykovým „vedomím“ tvoreným individuálnou diskurzívnou činnosťou

prekladateľa i tzv. etnoštruktúrnym kritériom („u nás sa to hovorí tak“) a na druhej strane autoritou lexikografickej, resp. širšie aj kodifikačnej praxe. Prekladateľovo východisko zrejme spočíva v možnosti voľby medzi alternatívou, ktorá je výsledkom jeho vlastného tvorivého procesu, a riešením, ktoré mu ponúkajú jazykovedné príručky. Dobrou ukážkou tohto napätia sú rozličné spôsoby preberania cudzích slov (kalkovanie, doslovný preklad), ale aj mikrosystémy slov vznikajúcich slovotvornými procesmi z „domácich“ zdrojov (*preplatiť*, *prefinancovať*, *odkanalizovať*, *rozdiskutovať* a pod.). J. Horecký v tomto kontexte podčiarkol význam prekladateľovho práva a povinnosti podieľať sa na tvorbe novej lexiky, pravda, s rešpektovaním pravidiel a uplatňovaním slovotvorných prostriedkov daného jazyka.

Klára Buzássyová (JÚLŠ SAV, Bratislava) vo svojej prednáške predstavila náčrt vývinu slovnjej zásoby slovenčiny za posledné dvadsaťročie. Medzi základné zmeny, ktoré sa za toto obdobie v slovenčine udiali, patria: 1. kvantitatívny nárast lexiky, 2. reštrukturalizácia významovej stavby existujúcich lexikálnych jednotiek (LJ), 3. ústup neaktuálnych („zdiskreditovaných“) LJ, 4. revitalizácia starších LJ a 5. zmeny v konotatívnych významoch LJ. Ako základné vývinové tendencie prednášateľka vymedzila tendenciu k internacionalizácii a nacionalizácii (tvoreniu z domácich zdrojov), intelektualizácii (terminologizácii a determinologizácii), demokratizácii (v zmysle zvyšovania závažnosti hovorených prejavov a prenikania hovorovosti do funkčných štýlov jazyka), komunikačno-pragmatickú meliorizáciu (eufemizáciu), synonymizáciu a zvyšovanie variability jazykových prostriedkov. Konkrétnymi jazykovými procesmi v tomto zmysle sú frazeologizácia, adjektivizácia prídavných, lexikalizácia, funkčno-sémantické prehodnotenie ustálených spojení a prehodnotenie zloženín.

Jozef Mlacek (FF UK, Bratislava) predstavil dynamické procesy vo frazeologickom fonde slovenčiny v prednáške *Premeny súčasnej slovenskej frazeológie*. Podľa autora tieto premeny sú kvalitatívne dvojaké: 1. v samom frazeologickom fonde, v súbore existujúcich frazém a 2. v spôsoboch ich uplatňovania. Prvý typ premien J. Mlacek rozdeľuje na ústup a pribúdanie frazém. Podľa neho ustupujú frazémy s neznámou, resp. nejasnou motiváciou, frazémy so staršími, neznámymi komponentmi a aj pod vplyvom vonkajších okolností (ideologického tlaku). Naopak, frazeologické jednotky pribúdajú motiváciou z nových oblastí života, preberaním, prehodnocovaním na osi knižnosť — hovorovosť, revitalizáciou niektorých potláčaných jednotiek, tvorbou frazeologických variantov a derivátov. V druhom type premien frazeologickej zásoby (spôsob uplatňovania v texte) je badateľný posun od citátového uplatňovania frazém v minulosti k pluralitnosti spôsobov v súčasnosti. Je to najmä špecifikácia a nárast variantov frazém, nárast aktualizácií, nárast kontaminácií a nárast deštrukcií frazém (alúzií). Na záver J. Mlacek nastolil problém vzťahu frazeologickej kompetencie a frazeologickej chyby. Odpovedal konštatovaním o nemožnosti vymedzenia jasnej hranice medzi odchýlkou zachovávajúcou zmysel frazeologickej jednotky a evidentnou frazeologickou chybou.

Sibyla Mislovičová (JÚLEŠ SAV, Bratislava) v príspeku *Cieľový jazyk slovenčina — jazyk a štýl prekladu* hovorila o problematike verného a voľného prekladu, o aktuálnych otázkach vznikajúcich v cieľovom jazyku v dôsledku interferencie východiskového jazyka. S. Mislovičová zdôraznila, že prekladateľská práca je mimoriadne náročná, predpokladá vynikajúce ovládanie cudzieho jazyka a takisto virtuozitu pri zaobchádzaní s materinským jazykom — slovenčinou. Uviedla najčastejšie, ale najmä aktuálne problémy v textoch prekladov 1. v oblasti výberu lexikálnych prostriedkov (funkčné a nefunkčné výpožičky z cudzích jazykov, nespisovná lexika, terminológia), 2. v morfolologickej rovine, 3. v syntaktickej rovine (používanie predložiek a väzieb najmä pod vplyvom angličtiny a iných jazykov), 4. v štylistike a spomenula aj niektoré otázky týkajúce sa pravopisu (písanie čiarok) a grafickej úpravy textu. V diskusii zazneli požiadavky sprístupniť jazykové príručky na internete a prekladatelia uvítali možnosť využívať jazykovú poradňu JÚLEŠ SAV elektronicky (vo forme e-mailovej korešpondencie).

Daniela Laudaniová (FF UKF Nitra) sa v referáte *Talianska translatológia* podujala na priekopnícku úlohu diachronicky zmapovať talianske prekladateľské umenie od čias najstarších zachovaných písomných pamiatok. Spomedzi významnejších talianskych prekladateľov spomenula Danteho, L. Bruniho, M. Berceteho, U. Eca.

Prvý deň sa uskutočnila aj beseda s tvorcami *Taliansko-slovenského slovníka ekonómie, obchodného a finančného práva* Jánom Tarabom (FF UK, Bratislava) a Máriou Tarabovou (FiF UMB, Banská Bystrica). Kvalita tohto slovníka bola ohodnotená Cenou Mateja Bela za rok 2001, ktorú udeľuje sekcia pre vedecký a odborný preklad Literárneho fondu. Autori slovníka v diskusii zdôraznili význam metódy kontextového spracovania lexikálneho významu, ktorá sa pri jeho koncipovaní použila. Tá umožňuje okrem všeobecných súvislostí zohľadňovať pri slove aj jeho širšie kognitívne súvislosti v kontexte na rozdiel od lexikografických postupov uvádzajúcich izolované významy slov.

Druhý deň letnej školy prekladu otvoril Braňo Hochel (FF UK, Bratislava) prednáškou *Dočasné ZÁNIKY „vysokých“ teórií prekladu*. Autor zdôraznil opozíciu metodologického potenciálu scientistickej orientovaných teórií prekladu 70. rokov (nitrianska škola, Popovič, F. Miko) a praktizmu neskorších prekladateľských škôl (tzv. felixovská škola) v slovenskej translatológii. Vyznačil pritom isté medzníky vo vývoji myslenia o preklade. Za také považuje od začiatku 90. rokov vychádzajúce zborníky *K otázkam teórie a dejín prekladu* a monografiu J. Vilikovského *Preklad ako tvorba*. B. Hochel spomenul koexistenciu viacerých paradigiem v prekladateľskej metodológii v súčasnosti: na jednej strane sú to požiadavky vytvorenia didaktizujúcich prekladateľských príručiek návodového typu a na druhej strane je to postmoderný, dekonštruktivistický prúd zameriavajúci sa na veľmi špecifické aspekty prekladu, ako sú napr. rodové štúdie. Diskusia k prednáške tento jav do značnej miery odzrkadlila: zazneli napr. viaceré názory o samoúčelnosti tzv. „vysokých“ škôl prekladu, o potrebe prekonávať teoretizovanie a

naopak o nevyhnutnosti syntézy doterajších teórií do praktického návodu, ba až manuálu pre prekladateľov. Zamlčaným očakávaním kritických hlasov „praktických“ prekladateľov zostalo, že takýto manuál by mali vytvoriť zrejme „vysokí“ teoretici.

V prednáške *Originál: imperatív alebo inšpirácia* Jana Rakšányiová (FF UK, Bratislava) uvažovala nad dvomi typmi prekladateľských stratégií. Tie prekladateľ volí podľa druhu prekladaného textu: ak ide o text informatívny, je snaha zachovať jeho východiskové vlastnosti, možnosť interpretácie je minimálna — ide o retrospektívny preklad, v ktorom originál je „nedotknuteľným“ imperatívom. Pri operatívnych, resp. apelatívnych textoch (napr. reklama) sa skôr zdôrazňujú vlastnosti cieľového textu (funkcia apelovať, motivovať). Takýto typ prekladu sa označuje ako prospektívny a originál je pre prekladateľa inšpiráciou. J. Rakšányiová vyzdvihla úlohu súčasného prekladateľa ako experta, ktorý v sebe spája odbornosť v oblasti interkultúrnej komunikácie, schopnosť kritického pohľadu na východiskový text (odhaľovanie a eliminovanie chýb), ale aj prispôsobivosť, flexibilitu. Tieto vlastnosti dávajú prekladateľovi kompetenciu voľby primeranej metódy prekladu.

Pod názvom prednášky Jána Košku (ÚSVL SAV, Bratislava) *Ktorý preklad je najlepší* sa skrývalo porovnanie štyroch slovenských prekladov divadelnej hry Jordana Radičkova *Lazariáda*. Analýza týchto prekladov odhalila, že prekladatelia do značej miery pozmeňovali a prispôbovali základné prvky divadelného diela, napr. počet a charakter postáv i samotný dej hry. J. Koška tento jav označil pojmom interpretatívna paralela, čo by mal byť „zmysel“ pôvodného textu a komplex prekladateľovej literárnej, intelektuálnej a skúsenostnej koncepcie. Podľa J. Košku v literatúre neexistuje konečné množstvo interpretácií a interpretatívnych paralel, v opačnom prípade by to znamenalo jej zánik.

Popoludňajší prednáškový blok otvoril Rudolf Lesňák (Bratislava), prekladateľ známeho televízneho seriálu *Západné krídlo*. V príspevku *Preklad v dabingu* priblížil poslucháčom základné postupy pri prekladaní televíznych seriálov a upozornil na známe chyby, ktorých by sa mal každý zodpovedný prekladateľ vyvarovať. Pri tomto type prekladov má prekladateľ k dispozícii kazetu VHS s filmom v origináli a tzv. dialógovú listinu. Pred samotným prekladaním je dôležité si overiť, či sa texty na listine zhodujú s filmom na kazete (časté sú zámeny a nepresnosti). Podstatný je tu faktor dĺžky slova — preklad by sa mal čo najmenej líšiť od originálu, aby dialógy vyzneli aj v dabingu čo najdôveryhodnejšie (pri správnom dabingu by divák vôbec nemal mať pocit, že ide o dabovaný film). Ďalšími špecifickými problémami sú: spev (preložiť či nepreložiť slová piesne?), citáty, ktoré odkazujú na mimojazykové reality často spojené s pôvodným jazykom a kultúrou, mená, ktoré majú význam a treba ich vhodne preložiť, nápisy, ktoré okoloidúci prečíta, atď.

Pri médiách, predovšetkým pri rozhlase, zostala aj Jana Zvalová (Rádio Twist) s prednáškou na tému *Kultúra reči v médiách, preberanie agentúrnych správ*. Pre redaktora (moderátora či spíkra) v rozhlase je veľmi dôležitá jazyková kultúra: mal by dbať na správnu výslovnosť (spodobovanie

hlások, intonáciu, krátkosť/dĺžku hlásky atď.), dôležité je vedieť aj správne dýchať pri prejave, artikulovať a vyjadrovať sa zrozumiteľne a jasne.

Ladislav Šimon (FF PU, Prešov) sa venoval prekladu poézie a vo svojom vstupe *Prekladovo-relevantná analýza lyrického textu* poukázal na to, že každá interpretácia pôvodného lyrického textu je súborom komplikovaných krokov. Dôležitá vo vzťahu k originálu je adekvátnosť prekladu, orientovať sa však treba aj na príjemcu v cieľovom jazyku. Prednášajúci vyslovil názor, že báseň je vlastne nepreložiteľná, no aj napriek tomu je preklad poézie dôležitý.

Pri lyrických textoch zostal aj posledný prednášajúci druhého dňa Ján Vilikovský (FiF UMB, Banská Bystrica). Rozobral báseň *Havran* od Edgara Allana Poea a porovnal ju so štyrmi rozličnými slovenskými prekladmi. Poukázal na tie najvýznamnejšie rozdiely medzi angličtinou a slovenčinou, ktoré spôsobujú ťažkosti pri prekladaní. Zaujímavý je aj svojrázny posun od prvého slovenského prekladu (Vladimír Roy, 1918) až po najnovší od Ľubomíra Feldeka (2000).

Večer druhého dňa spríjemnila všetkým zúčastneným zaujímavá beseda s laureátom Ceny Mateja Bela za rok 2001 — vydavateľom, historikom a spisovateľom Pavlom Dvořákom. Cenu získal za knihu *Prvý cisár na uhorskom tróne*, ktorá je v poradí už piatym historickým dokumentom v edícii Prameň k dejinám Slovenska a Slovákov vydavateľstva Rak. Toto dielo na základe prameňov — pôvodných listín a dokumentov — vykresľuje situáciu na Slovensku v čase polstoročnej vlády cisára Žigmunda Luxemburského.

Posledný prednáškový deň svojím vystúpením otvoril Matej Považaj (JÚLŠ SAV, Bratislava). V prednáške *Pravidlá slovenského pravopisu — tradícia, súčasnosť a perspektívy* predstrel stručný prehľad histórie základnej kodifikačnej príručky od pravidiel, ktoré vypracovala pravopisná komisia Matice slovenskej na čele s V. Vážnym podľa vzoru Pravidiel českého pravopisu a vydala Matica slovenská v roku 1931, cez Pravidlá slovenského pravopisu (PSP), ktoré zredigoval A. Baník a ktoré vyšli v roku 1940, až po PSP z roku 1953. Vydanie z roku 1953 bolo výsledkom kolektívnej práce jazykovedcov (Š. Peciara, G. Horáka, E. Jónu, E. Paulinyho, J. Horeckého, J. Ružičku). Ich cieľom bolo odstrániť prvky jazykového purizmu a priblížiť pravopis súčasnému foneticko-fonologickému úzu, teda zjednodušiť pravopisný systém. V rokoch 1953 až 1971 vyšli tieto pravidlá s menšími úpravami jedenásť ráz (používali sa v školách ako príručka). V polovici 80. rokov sa vynorila potreba prípravy nových akademických pravidiel, ktoré vyšli v roku 1991. V nich sa vykonali niektoré pravopisné úpravy (zjednotilo sa písanie názvov ulíc, námestí s písaním iných viacslovných vlastných mien, odstránili sa niektoré výnimky z pravidla o rytmickej krátení, zjednodušilo sa písanie čiarky a pod.). Vo vydaní z roku 1998 sa doplnili prehľady o skloňovaní, časovaní, o uplatňovaní pravidla o rytmickej krátení, o tvorení ženských priezvisk. Zatiaľ posledné vydanie PSP vyšlo v roku 2000. Osobitnú pozornosť venoval aj písaniu osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín.

Po krátkej prestávke Ľudovít Petraško (FF PU, Prešov) predniesol *Analýzu a interpretáciu*

niekoľkých prekladov umeleckej literatúry. Zameral sa na najnovšie slovenské preklady niektorých svetoznámych titulov, pričom kriticky poukázal na vážne nedostatky vyplývajúce najmä z absencie kompetentných jazykových redaktorov v jednotlivých vydavateľstvách. V konečnom dôsledku tým trpí najmä čitateľ, ktorému pulty kníhkupectiev ponúkajú nekvalitný preklad a ochudobňujú ho o umelecký zážitok. Ľ. Petraško porovnal dva rozličné tituly z vydavateľstva Hevi, a to preklad Evy Malitiovej z ruského originálu Peterburg od Andreja Belého a dobre známu Citadelu od A. de Saint-Exupéryho v preklade Jána Švantnera. V prvom prípade sa prekladateľka zrejme pokúsila čo najviac priblížiť k pôvodnému textu, čo bolo na úkor slovenskej syntaxe: očividne si neuvedomila rozdielnu funkciu bodkočiarky v slovenčine a v ruštine. Používala nevhodnú frazeológiu, časté boli aj pravopisné chyby. U Jána Švantnera si možno všimnúť automatické preberanie a prekladanie slovných spojení, nadbytočný výskyt prechodníkov, početné kalky. Ľ. Petraško spomenul ešte niekoľko ďalších prekladov. Zaujímavá bola jeho kritika prekladu Tolkienovho Pána prsteňov od Otakara Kořínka (vydal Slovart v roku 2001), v ktorom sa prejavil výrazný vplyv českého úzu v niektorých pomenovaniach a vlastných menách, prekladateľ v neprilievavom slovenskom preklade nerešpektuje časovú súslednosť atď. Autor ocenil výborný preklad románu Marcela Prousta Hľadanie strateného času od Eleny Kršákovéj (Bratislava: Kalligram 2001).

Mária Kusá (FF UK, Bratislava) v didaktickej sonde *Analýza originálu a prekladu* predstavila vyhodnotenie malého experimentu pri preklade umeleckého textu so študentmi prekladateľstva a tlmočníctva na FF UK. Zdôraznila, že „naučiť“ umelecký preklad je nemožné — učením sa dajú len vypestovať návyky, ktoré sú dôležité a pomáhajú pri realizácii talentu. Stručne načrtla hlavné ciele teoretickej prípravy na preklad: správna analýza a interpretácia pôvodného textu, poznanie kultúrnych zvykov a obyčajov nositeľov východiskového aj cieľového jazyka (tzv. kultúrno-historická kompetencia), práca so slovníkmi a odbornými príručkami, uvedomenie si špecifickosti prekladaného textu. Pre správny a citlivý preklad je nevyhnutné, aby sa prekladateľ s pôvodným textom stotožnil a úplne ho pochopil.

Posledný prednáškový blok otvoril Štefan Švagrovský (Bratislava) príspevkom *Slovenské preklady datovacích formúl pápežskej kúrie*, v ktorom podal podrobný prehľad a možné interpretácie niektorých cirkevných udalostí a faktov v akejsi „retrospektíve“ pápežskej kúrie. Je to prakticky jedna z posledných inštitúcií, kde sa latinčina ešte stále používa ako oficiálny jazyk (druhý oficiálny jazyk je taliančina) a pápežská kúria je preto nútená využívať služby výborne vybaveného prekladateľského strediska. Prednášajúci upozornil na to, že aj latinčina podliehala rozličným vplyvom a zmenám — výrazne sa odlišuje napríklad rímska latinčina od uhorskej a pod.

Prehľad zosumarizovaných problémov, s ktorými sa stretol počas svojej dlhoročnej prekladateľskej praxe, ponúkol Juraj Šebesta (EF UK, Bratislava) v prednáške *Analýza odborného textu*. Pri odbornom (ale aj umeleckom) preklade je síce analýza východiskového textu dôležitá, no nie je nevyhnutná. Viacero prekladateľov pracuje často len intuitívne, pri konečnej kontrole je však

potrebné overiť si viaceré údaje. Prekladateľ by si mal uvedomiť obsah a najmä poslanie východiskového textu, mal by vedieť objektívne zhodnotiť, či si s textom poradí sám, alebo bude potrebovať odborného poradcu. Vecná správnosť a výstižnosť termínov sú v odbornom preklade veľmi dôležité, rovnako však vhodnosť a primeranosť — preklad by mal byť zrozumiteľný. Pri tzv. rozkolísanej terminológii alebo rozkolísanom názvosloví, keď je možných niekoľko variantov, je vhodné použiť všeobecne zaužívané pomenovania, resp. v zátvorke uviesť prípadné varianty — napr. pri zemepisných názvoch *Mount Everest* (*Čomolungma*), pri astrologických pomenovaniach *Velká medvedica* (*Velký voz*) atď.

Záver dvadsiateho štvrtého ročníka letnej školy prekladu patril Viere Marušiakovej, dlhoročnej prekladateľke umeleckej literatúry. Na oživenie ponúkla niekoľko ilustrácií zo svojich bohatých skúseností prekladateľky a jazykovej redaktorky a zamyslela sa nad neodôvodnenými a nefunkčnými zásahmi do autorských textov. V umeleckej próze môžeme často pozorovať akúsi záľubu v improvizácii, keď sa preklad už len veľmi hmlisto podobá originálu. Prekladateľ sa za každú cenu snaží vyjadriť inak ako autor, chce urobiť text zaujímavejším a pestrejším bez ohľadu na pôvodný autorov zámer. Zásahy do autorských textov prednášajúca rozdelila na dve skupiny: svojvoľné skracovanie (okypťovanie) a svojvoľné dotváranie textu. V. Marušiaková však vyjadrila presvedčenie, že ešte stále je prevaha korektných prekladateľov, ktorí rešpektujú autora a jeho pôvodný text.

Každoročné stretnutie prekladateľov a tlmočníkov v Budmericiach uzavrela Jana Rakšányiová poďakovaním všetkým prednášajúcim a účastníkom a v očakávaní budúcoročného stretnutia sa so všetkými prítomnými rozlúčila.

Martina Forróová — Alexander Horák

Nemeckí slovakisti o slovenčine

Nemecká jazykovedná slovakistika reaguje svojimi knižnými publikáciami na pretrvávajúci deficit slovníkovej a učebnicovej literatúry. Popri vydavateľstve Langenscheidt, ktoré uviedlo na trh vreckový slovensko-nemecký a nemecko-slovenský slovník z pera Vladimíra Müllera a reedíciu učebnice slovenčiny od Ľudmily Brinkelovej a Karla-Heinza Bergera (po prvý raz vyšla ešte v bývalej NDR), jestvujú vlastne len dve ďalšie publikácie, ktoré možno označiť ako príručky slovenčiny. Ide o *Reisewörterbuch Slowakisch* z pera Aleny Walterovej a o príručku *Slowakisch — Wort für Wort* od Johna Nolana. Obe publikácie majú spoločné to, že sa obracajú na široký okruh filologicky nepripravených používateľov. Ide v nich vlastne o hybrid slovníka, učebnice, konverzačnej príručky a sprievodcu slovenskými reáliami.

Z ďalších publikácií nemeckých slavistov si osobitnú pozornosť zaslúži knižka Susanny

Vykoupilovej *Slowakei*. Ide o publikáciu hybridného charakteru venovanú Slovensku, ktorá obsahuje obsiahlu časť o slovenčine. Vo svojom prehľade sa obmedzíme na stručnú charakteristiku prístupu autorov k slovenčine, otázky spracovania slovenských reálií nemeckými autormi ponechávame bokom.

Američan John Nolan (ročník 1968) pochádza z Pensylvánie a na Slovensko sa dostal v lete 1990 ako učiteľ angličtiny. Ako uvádza v krátkom autoportréte na s. 160, „krása krajiny, úprimnosť a pohostinnosť ľudí“ mu natoľko učarovali, že u nás ostal štyri roky. Jedným z výsledkov jeho pobytu sa stala príručka slovenčiny, ktorá vyšla nedávno už v treťom vydaní. Edícia *Kauderwelsch* sa obracia na turistov, ktorí bez predchádzajúcich jazykových vedomostí cestujú do neznámej krajiny a potrebujú poradcu v základných jazykových otázkach i životných situáciách. John Nolan je v dobrom zmysle slova amatér, ktorý svojim nasledovateľom podáva pomocnú ruku pri objavovaní krás Slovenska a slovenčiny. Najpresvedčivejší je tam, kde predkladá výsledky vlastného rešeršovania, a teda sa pokúša „načúvať“ skrytým vibráciám jazyka, čím obohacuje aj náš vlastný pohľad na slovenčinu. Máme na mysli jej slangové podložie, ale aj háklivé polohy, ako je to okrem iného v kapitolke o nadávkach (Nolan, s. 129), kde autor začiera do suterénu subštandardných označení a slovenčinu stavia na roveň aspoň angličtiny, ak nie maďarčiny. Naopak, najslabší je tam, kde sa — bez potrebnej filologickej prípravy — pokúša zovšeobecňovať vývinové tendencie slovenčiny, omieľa tvrdenia o zložitosti, nekvalifikovane pouča čitateľa o vzťahu slovenčiny k češtine a pod.

Už v predslove varuje čitateľa, že „slovenčina nie je jednoduchý jazyk“ (Nolan, s. 7) a svoje didakticky demotivujúce tvrdenie opakuje na viacerých miestach. „Slovenčina je pomerne ťažký jazyk. Má zložitú gramatiku a v slovnej zásobe i vo výslovnosti sa silne odlišuje od nemčiny“ (Nolan, s. 77). Jeho argument „zložitosti“ a „odlišnosti“ vo vzťahu k nemčine nie je oprávnený. Fonetický systém slovenčiny je predsa — s výnimkou nemeckých prehlások — veľmi podobný nemčine a aj porovnanie slovenského skloňovania a časovania s nemeckým svedčí skôr o pravidelnosti príslušných paradigiem v slovenčine. Poznám viaceré jazykové príručky tejto edície (čeština, ruština, srbčina, finčina atď.), ale ani v jednej nenájdeme konštatovanie, že ide o „ťažký“, „zložitý“, resp. od nemčiny „silne odlišný“ jazyk, hoci podľa nás každý z týchto jazykov skrýva podstatne väčšie úskalia pre Nemca ako slovenčina.

Nolan síce upozorňuje na spoločné znaky s češtinou a poľštinou, zabúda však v kontexte západoslovanských jazykov spomenúť lužickú srbčinu v jej dvoch podobách, hoci práve pre nemeckého turistu by to mohlo byť zaujímavé. Hovorí o podobnosti s ruštinou a ukrajinčinou, ale zabúda na vzťahy s južnoslovanskými jazykmi, najmä so slovinčinou, chorvátčinou a srbčinou, hoci vie, že „slovenčina je esperanto slovanských jazykov“ (Nolan, s. 11). Najslabším miestom Nolanovho výkladu sú informácie o výslovnosti. Autor začína chybným konštatovaním, že „slovenčina má 34 písmen. V podstate sú to tie isté písmená ako v češtine“ (Nolan, s. 12), vzápätí

však mieša písmená s hláskami a podáva vysvetlenie o výslovnosti spoluhlások, samohlások a dvojhlások, hovoriac vlastne o celom súbore slovenských hlások a uvádzajúc príklady ich výslovnosti. Používateľ a dezorientuje nielen tým, že tu pri porovnávaní s češtinou zabúda na slovenské *ä, dz, dž, í, í, í, ia, ie, iu, ô*, ale ešte viac tým, že uvádza nesprávne kvality niektorých hlások a svojvoľne posúva ich výslovnosť kamsi za rámec reality, pričom mu hlásky *í* a *í* vypadli. Hlásku *dz* charakterizuje na vnútornej záložke ako „znelé č ako v *Matsch*“ (!). Pri hláske *v* nachádzame aj zavádzajúce vysvetlenie, že *v* sa pred *š* väčšinou nevyslovuje, a priklincúva to návodom „*všetko* (alles) sprich *schetko*“ (Nolan, s. 13). Nesprávne vysvetľuje výslovnosť dvojhlások *ia, ie, iu*, keď požaduje oddelenú výslovnosť (Nolan, s. 14).

Amatérsky vyznievajú Nolanove komentáre o platnosti rytmického zákona pri prídavných menách typu *krátky*, keď tvrdí, že „rozdiel v kvantite dlhých a krátkych samohlások v týchto prídavných menách takmer necítiť“ (Nolan, s. 27). Navyše navrhuje čitateľom, aby prípadne vyslovovali *t* ako *t*: „Nie je to síce korektné, ale bude to zrozumiteľné“ (Nolan, s. 34). K tomu treba dodať azda toľko, že výslovnosť *t* vonkoncom nepatrí k „ťažkým“ partiám slovenskej fonetiky pri vyučovaní cudzincov. Je nepochopiteľné, prečo autor na tom trvá.

Aj Lukas Lessing vo svojej príručke v kapitole *Zungebrecher* (Jazykolamy) niekoľko údajne zradných hlások, medzi nimi *c, č, d', ň*, pričom — paradoxne — prichádza k zisteniu, že ide o hlásky, ktoré sú bežné aj v nemčine, a uvádza potrebné príklady: *c* ako *Zahn*, *č* ako *ätsch*, *d'* ako *Nadja*, *ň* ako *Cognac*. Fonetickou záhadou ostáva slovenské *ä*, ktoré sa podľa autora vyslovuje „ako nosovka *o* vo francúzskom slove *Salon*“ (Lessing, s. 79).

Objektívne hovorí o fonetickej výbave slovenčiny Alena Walterová, ktorá využíva medzinárodnú transkripciu a informuje o spodobovaní a asimilácii. Čo sa týka rytmického zákona, aj ona však v uvedených príkladoch preukazuje značnú neistotu: *blizkí*, no na druhej strane *vtačí* a *pod*. (Walterová, s. 183).

Pokiaľ ide o morfológiu, stretávame sa u Nolana s prezentovaním zjednodušeného modelu súčasnej slovenčiny, čo autor v úvode explicitne formuluje slovami: „Cieľom tejto jazykovej príručky je čo možno najprehľadnejšie a najjednoduchšie vysvetliť základné črty gramatiky bez mnohých výnimiek a osobitostí“ (Nolan, s. 7). Tento prístup by sa dal so zreteľom na rozsah a zacielenie príručky akceptovať, autor však miestami zachádza do extrémov. Aby príjemcovi uľahčil učenie, hľadá v slovenčine ekvivalenty gramatických javov nemčiny. Jedným z „vynálezov“ je objav určitého člena v slovenčine. Hoci najprv správne konštatuje, že slovenčina nemá neurčitý člen, zisťuje, že „slovenčina má určitý člen, ale ten sa používa len zriedka, keď sa má niečo zdôrazniť. V takom prípade stojí pred podstatným menom“ (Nolan, s. 24). Na viacerých miestach tvrdenie opakuje, nevedomujúc si, že ide o ukazovacie zámená. Početné chyby nachádzame v časti venovanej predložkám. Jej nelogické členenie samoukovi zneprehľadňuje túto dôležitú problematiku. Predložku *medzi* priraduje autor k predložkám s datívom, *na* si podľa neho vyžaduje

inštrumentál, problematické je vysvetlenie funkcie predložky *po* v spojení *po meste* (Nolan, s. 67). V časti venovanej číslkám a príslovkám autor okrem iného uvádza, že neurčité číslovky *veľa*, *málo*, *niekoľko*, *pol* sú podstatnými menami. Údaje času sú v slovenčine o nič zložitejšie ako v nemčine, ibaže fungujú podľa iných princípov. Mimochodom, v južnej a rakúskej nemčine sa dokonca aj údaj *tri štvrté na* tvorí obdobne ako v slovenčine: *drei viertel*.

Pokiaľ ide o vzťah slovenčiny a češtiny, dá sa povedať, že nemeckí autori neraz bez znalosti skutočného stavu vymedzujú ich vzájomný pomer. Najobozretnejšie pristupuje k tejto téme filologicky podkutá A. Walterová, vediac, že ide o komplexnú problematiku, na ktorej sa dá ľahko pošmyknúť. O to menšie zábrany má J. Nolan, podľa ktorého je „slovná zásoba a gramatika oboch jazykov takmer totožná, rozdiely sú v detailoch“ (Nolan, s. 131). Tému dokladá dvomi tuctami príkladov na totožné a podobné slová, napokon však uvádza aj slová a výrazy odlišné a upozorňuje na odlišné prípony pri časovaní. Svoje zistenia adresuje tým, ktorí sa už vyznajú v češtine alebo sa chcú učiť po česky a už trošku vedia po slovensky. S. Vykoupilová vychádza v kapitolke nadpisanej *Malý rozdiel: slovenčina a čeština z nedávnej federálnej dvojjazykovosti*, vyzdvihuje melodickosť a mäkkosť slovenčiny, pripomína, že ten, kto sa učí slovenčinu, nemusí vyslovovať zložité *ř*, pričom slovenčina má celkovo pravidelnejšie tvary a zriedkavejšie hláskové zmeny pri ohýbaní slov a zaobíde sa bez vokatívu. Pri porovnávaní hláskových systémov nesprávne tvrdí, že „dlhé *ú*“, je len v češtine, ale značnú dezinformáciu prináša pri charakteristike slovnej zásoby: „Slovenčina sa navyše odlišuje od češtiny slovnou zásobou, ktorá je síce veľmi podobná, ale — čo je historicky podmienené — vykazuje viac maďarských a menej nemeckých prevzatých slov“ (Vykoupilová, s. 124). Odhliadnuc od toho, že slovenčina sa rovnako ako čeština vyvíjala v intenzívnom dotyku s nemčinou a je dosť ťažké hľadať relevantnejšie rozdiely vo fungovaní slov prevzatých z nemčiny, dnešná slovenčina okrem internacionalizmov typu *paprika*, *pusta*, *guláš*, *čardáš* a pod. obsahuje pomerne málo slov prevzatých z maďarčiny a nič na tom nezmení ani slovo *čižma* uvádzané autorkou. Oveľa dôležitejším rozlišovacím prvkom je azda skôr fakt, že slovenčina obsahuje nepomerne viac slov českého pôvodu, ako je to naopak. Vykoupilová obsérne hovorí o vývine slovenčiny, spomína bibličtinu, kultúrnu slovenčinu, vie o slovakizovaní češtiny najmä u katolíckych intelektuálov, nemožno sa však ubrániť dojmu, akoby sa s týmito historickými procesmi vnútorne nevedela stotožniť. Hovoriac o kamaldulskom preklade Biblie z polovice 18. storočia vlastne dokonca ironizuje, keď *slovenský* dáva do úvodzoviek: „V tomto jazyku bol napísaný aj ‘slovenský’ preklad Biblie“ (Vykoupilová, s. 123). Autorka sa zrejme neorientuje v doteraz bohatej literatúre o tejto problematike, resp. neguje fakt, že preklad pripravili Slováci pre slovenského adresáta v jazyku, v ktorom dominujú slovenčiace prvky. Aj pokiaľ ide o Bernoláka, sotva možno súhlasiť s autorkiným názorom, podľa ktorého mu šlo skôr o konfesiónálny a menej o národný princíp: „Jeho vedecké práce slúžili cieľu upevniť postavenie katolíckej cirkvi na Slovensku“ (!) (Vykoupilová, s. 130).

S. Vykoupilová dostatočne nezohľadňuje fakt, že vývin viedol od Bernoláka priamo k Štúrovi. Neinformuje čitateľa, že sa stredná slovenčina, ktorú Štúr použil ako základ kodifikácie, už oveľa skôr stávala dôležitým prostriedkom nadnárečového styku aj mimo stredného Slovenska. V súvislosti so Štúrovou kodifikáciou na škodu veci nespomína Kollárov pamflet *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* a nedostatočne vyzdvihuje prínos Štúrovej kodifikácie pre rozvoj slovesnej tvorby, resp. fakt, že štúrovskí básnici bezprostredne po kodifikácii, t. j. v 40. a 50. rokoch 19. storočia svojou tvorbou potvrdili oprávnenosť nového jazyka i jeho životaschopnosť. Mimochodom, autorke sa prihodil nepríjemný lapsus, keď konštatuje: „Jeho (Štúrova, pozn. M. Ž.) podobizeň je odtlačená na tisíckorunáčke“ (Vykoupilová, s. 133).

Autorka nedostatočne zohľadňuje rozvoj slovenčiny a jej funkčných štýlov na prelome 19. a 20. storočia, obchádza prínos realizmu či moderny k rozvoju jej výrazových prostriedkov. Inak by nemohla podávať jazykovú situáciu po roku 1918 tak skreslene, keď konštatuje, že v prvých rokoch vraj nová sociálna funkcia stávala „tento pomerne mladý spisovný jazyk pred sotva riešiteľné úlohy“ a teda bola potrebná „pomoc z českých krajín. Na Slovensko prichádzali učitelia z Čiech a Moravy a tí väčšinou hovorili len po česky. Tak vznikol nový problém: tlak počesťovania“ (Vykoupilová, s. 136). Iste je známe, že sa zjavili teórie, podľa ktorých sa slovenčina síce osvedčila ako jazyk umeleckej literatúry, ale na vyjadrovanie v oblasti vedeckého štýlu vraj nestačí, a teda ju má v týchto oblastiach nahradiť čeština. Ako uvádza Ján Kačala, bola to „nebezpečná predstava namierená proti samým základom spisovnej slovenčiny a jej prirodzenej funkčnej diferenciacie podľa komunikačných sfér, v ktorých sa používala, resp. ako spisovný jazyk sa mala používať“ (Ján Kačala, *Spisovná slovenčina v 20. storočí*, Bratislava, Veda 1998, s. 30 — 31.) Autorka sa dopúšťa nepríjemnej mystifikácie, keď tvrdí, že „najmä vydanie puristických (tak) *Pravidiel slovenského pravopisu* z roku 1931 malo oddeliť slovenčinu od češtiny“ (Vykoupilová, s. 136). Ide o dvojnásobný omyl: po prvé, uvedené *Pravidlá* koncipoval Čech Václav Vážný nie v puristickom, lež v čechoslovakistickom duchu, po druhé, ich cieľom nebolo oddeliť slovenčinu od češtiny, ale naopak, slovenčinu maximálne priblížiť češtine. Ak sa uvádza ich stabilizačná funkcia, treba na druhej strane uviesť i to, že do jazykového systému vnášali destabilizujúce prvky, napríklad dvojtvarmi typu *cap/kozel*, *sloboda/svoboda*, *stena/zed'*, *prášok/prášek*, *rakyta/rokyta*, *lakeť/lokeť* a pod., pričom používateľovi podsúvali predstavu, akoby „v prípade slovenčiny nešlo o samostatný a osobitný útvar, lež iba o derivát iného, samostatného a osobitného jazykového útvaru — češtiny“ (Ján Kačala, tamže, s. 34 — 35). Ani charakteristika časopisu *Slovenská reč* a jeho pôsobenia na jazykovú prax nie je korektná. Nie je pravda, že by sa postuláty formulované týmto časopisom dostávali len čiastočne do jazykovej praxe. Odhaduje sa predsa, že dobrých 70 % pripomienok, resp. návrhov sa uviedlo do praxe, vďaka čomu sa norma napokon stabilizovala (por. Rudolf Krajčovič: *Pri prameňoch slovenčiny*, Martin: Osveta 1978, s. 125 — 126).

Čo sa týka lexiky, aj tu sa vyskytuje — napriek tomu, že na Slovensku existujú kvalitné

nemecko-slovenské a slovensko-nemecké slovníky — veľa chýb, omylov, posunov a deformácií. John Nolan pristupuje k lexike na amatérskej úrovni. *Defekt* prekladá ako *Panne* (nehoda), má byť *Reifen-panne*, *Schlauch* prekladá ako *trubica*, resp. *rúra*, hoci ide o hadicu. Slovenskú *žinčicu* prekladá ako *Schafsmilch* (ovčie mlieko), hoci má byť *Schafmolke*, *klobásu* ako *Würstchen* (párok), má byť napr. *Bratwurst*, problematické je tlmočenie adjektív *pečený*, *zapečený*, *opekaný* (Nolan, s. 110), *Waschpulver* prekladá ako *prach na pranie* (má byť *prášok na pranie*, resp. *prací prášok*), *Heftpflaster* prekladá ako *odliatok* (má byť *náplast*) (Nolan, s. 127). Problém mu robí vykanie v druhej osobe množného čísla, ktoré do nemčiny prekladá zásadne len ako tykanie viacerým osobám. V kapitolke *Nadávky a kliatby* prekladá šľavnaté *hajzel!* kalkom *Klo!* (Nolan, s. 129), hoci má v nemčine naporúdzi napr. funkčný ekvivalent *Arschloch!* Ťažkosti má autor i s topografiou Slovenska, nepozná totiž v nemčine zaužívané zemepisné názvy a napr. *Nízke Tatry* prekladá ako *Niedrige Tatra* (má byť *Niedere Tatra*), navyše slovo *hora* prekladá len ekvivalentom *Berg* (mal uviesť aj *Wald*). Časté sú bohemizmy typu *hranolky* (Nolan, s. 107), *Jak je možné.*, *Vadí ti, keď...* (Nolan, s. 122). Výnimkou nie sú ani pravopisné chyby typu *menežér/menežérka*, *dialnica* a pod. Zoznam ním použitej literatúry je medzerovitý a zastaraný, o čom svedčí fakt, že vo vydaní z roku 1999 uvádza len literatúru spred roka 1990, hoci práve za ostatných desať rokov vyšli nové závažné tituly práve z oblasti vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka, nehovoriac o slovníkovej slovensko-nemeckej literatúre. Meno autora učebnice *Basic Slovak* z roku 1980 uvádza John Nolan v podobe *Jozef Mystrík* (tak). *Reisenwörterbuch Slowakisch* vyšiel v renomovanom vydavateľstve Klett v Stutgarte, ktoré sa špecializuje na príručky a pomôcky pre prakticky všetky jazyky sveta. Fakt existencie tohto slovníka na cesty treba na jednej strane uvítať: nemecký turista zberajúci sa na Slovensko naozaj nemá veľký výber. Pri zbežnom pohľade sa javí rozsah slovníka impozantný: ide o pomerne vyčerpávajúcu slovnú zásobu z rozličných oblastí súkromného i spoločenského života, ilustrovanú v podobe jednoduchých dialógov. Slovná zásoba je navyše sústredená v závere publikácie v slovensko-nemeckej a nemecko-slovenskej časti, pričom — to treba zdôrazniť, nemecká časť slovníka je štandardizovaná, štandardná pre niekoľko desiatok zväzkov tejto edície. Úlohou spracovateľa je teda „preložiť“ základnú nemeckú verziu do toho-ktorého jazyka.

Pri listovaní slovníkom prekvapuje veľký počet chýb v tvarosloví, neistota pri preklade neraz banálnych nemeckých výrazov a spojení a značný počet priam školáckych bohemizmov. Pražanka Alena Walterová, pôsobiaca ako učiteľka češtiny a slovenčiny v Nemecku, pripravila pred časom obdobný slovník češtiny, ktorý vyšiel v dvoch vydaniach. Pri porovnaní českého a slovenského slovníka sa ukázalo, že autorka si zvolila cestu, ktorú by sme mohli nazvať ako „poslovenštní“ českých ekvivalentov. Neprekladala teda z nemčiny do slovenčiny, ako by postupoval nemecký alebo slovenský tvorca takéhoto slovníka, ale podľa všetkého v počítači nahrádzala české náprotivky nemeckého originálu slovenskými. Výsledok je rozpačitý: slovník obsahuje niekoľko stoviek chybných ekvivalentov vrátane desiatok trápnych chýb sémantického charakteru. O tom, že

naozaj nejde o náhodné tlačové chyby (takto vydavateľstvo obhajovalo autorku) svedčí fakt, že väčšina týchto chýb sa opakuje viackrát: v slovníkovej časti v jednotlivých kapitolách, v aplikáciách na záver kapitoly a navyše aj v obsiahlej slovníkovej časti.

Veľká časť chybných ekvivalentov vznikla nesprávnym uplatňovaním princípu analógie medzi češtinou a slovenčinou. Inak si nemožno vysvetliť banálne chyby typu *ovosné vločky*. Keďže českému *oves* zodpovedá slovenské *ovos*, potom — v autorkinej interpretácii — českému prídavnému menu *ovosné* zodpovedá slovenské *ovosné*, čiže nemeckému *Haferflocken* zodpovedá podľa nej *ovosné vločky* (!).

Druhá skupina chýb vyplýva z neuváženej prenášania českých ekvivalentov nemeckej predlohy do slovenčiny. Týka sa to slov typu *statek*, *kapusta*, *lilek*, ktoré v slovenčine znamenajú napriek homonymickosti s češtinou čosi iné. Je škandálne, ak autorka prekladá *Aubergine* ako *l'ul'ok* (má byť *baklažán*), ak prekladá nemecké *Bauernhof* na troch miestach do slovenčiny ako *statok* (má byť *gazdovstvo*, *roľnícka usadlosť*), ak *Kohl* prekladá ako *kapusta* (má byť podľa kontextu *kel*).

Inou skupinou omylov sú mimovoľné transfery českého výraziva do slovenčiny. V jej slovenčine nachádzame bohemizmy typu *ostružiny* (má byť *černice*), *palanda* (má byť *poschodová posteľ*), *olejovky* (má byť *ryby v oleji*), *sádzané vajce* (tak) — má byť *volské oko*. Veľkú skupinu chýb tvoria prípady, keď autorka nepozná správny ekvivalent v slovenčine a vytvára fantastické spojenia. *Wohnmobil* prekladá ako *obývací vozeň* (tak): má byť *obývací automobil*, príp. *karavan*, nemecké *Rosenmontag* t. j. *fašiangový pondelok* prekladá ako *Ružencový* (tak) *pondelok*, hoci ako naturalizovaná Kolínčanka vie, že ide o odvodeninu od základu *rasend*, t. j. *zúrivý*, *šialený*. Patria sem aj výtvary typu *palubovka* (*Bordkarte*), má byť *palubná vstupenka* — odhliadnuc od toho, že *palubovka* označuje v slovenčine druh dosák resp. dlážky.

Početné sú nepresné preklady, keď *Trainingsanzug* prekladá ako *športový oblek*, hoci ide o prostú *teplákovú súpravu*, príp. *športový úbor*. Inokedy jej robia ťažkosti internacionalizmy typu *Proforma-Rechnung*, ktoré prekladá ako *fingovaný účet* (tak) namiesto správneho *proforma faktúra*, resp. *proforma účet*. Pri preklade slovenských reálií do nemčiny — ide ilustratívne o slovnú zásobu z oblasti gastronómie — sa to u nej hmýri *hranolkami*, navyše slovo *frankovka* ako názov obľúbeného slovenského vína prekladá do nemčiny ako „*frankovka*“ (!), ignorujúc fakt, že v nemeckej jazykovej oblasti je tento druh vína všeobecne známy ako *Blaufränkisch*.

Školácke omyly, posuny a chyby ukazujú, že autorka nedodržiava elementárne požiadavky lexikografickej práce. Filologicky neškolenej verejnosti odkázanej na jednoznačné a spoľahlivé informácie tým sťažuje používanie slovníka v situáciách každodenného života (gastronómia, potraviny, cestovanie a pod.). Vysoká frekvencia chýb a omylov, tendencia k počesťovaniu slovnej zásoby a pravopisu, ľahkomyselné zaobchádzanie s lexikálnou realitou dnešnej slovenčiny, to všetko má za následok, že Walterovej *Reisewörterbuch Slowakisch* sprostredkúva obraz nejestvujúceho, hybridného jazyka. Autorkou projektovaná podoba slovenčiny je na mnohých

miestach komickou ozvenou jazykového českoslovakizmu: *Kde je prepážka leteckej spoločnosti?* — *Kolko zavazadiel je bez príplatku?* (Walterová, s. 53; v ďalších príkladoch uvádzame iba číslo strany.) — *Ukázal/Ukázala by ste mi prosím... pre vašeho psa/vašu mačku?* (s. 64) — *Od kolkej hodiny podávate raňajky. Kedy podávate jedlo?* (s. 74) — *Aký účes by ste si prial/priala?* (s. 149) — *K svojej prednáške potrebujem projektor* (s. 182). To isté platí o tvaroch *šlapací čln* (s. 126), *prádelňa* (s. 131), *zmenný kurz* (s. 154), *srdcová vada* (s. 171), *neschopenka* (s. 172), *rentgenový snímok* (s. 173), *dcériná spoločnosť* (s. 181).

Pri internacionalizmoch často vytláča český tvar slovenskú pravopisnú normu: *bungalow* (s. 79), *grejp* (s. 134), *ryzlink* (s. 97), *diétne jedlo* (s. 91), *fajáns* (s. 104), *manýrizmus*, *manýristický* (s. 108), *artyčoky* (s. 130), *rentgen*, *rentgenový* (s. 173), *vir*, *virus* (s. 174). Podobne je to aj pri ostatných súčastiach slovnej zásoby, kde české tvary, resp. češtinou inšpirovaný pravopis vytláča slovenskú normu: *polopenzia* (s. 77), *Habsburgovia* (s. 106), *evanjelík* (s. 109), *ústrice* (s. 132), *nektarínky* (s. 134), *rozmarýn* (s. 135), *krátké nohavice* (s. 141). Prekvapuje opakovaná neistota pri písaní *ll'*: *šunková rolka* (s. 93), *divadelný ďalekohľad*, *divadelná hra* (s. 116).

Autorkiným koníčkom je uvádzanie nespisovných výrazov (označuje ich skratkou *ugs.* = *umgangssprachlich*, čiže hovorové), hoci je sporné, či pre začiatočníka sú potrebné hovorové varianty ako *spacák* (s. 82), *lehátko* (s. 124), *doporučiť* (s. 128) alebo *kazeľák* (s. 147). Prekvapujú nesprávne, resp. nešikovné preklady bežného výraziva, keď *Maria Himmelfahrt* (Nanebovzatie Panny Márie) prekladá ako *Nanebovstúpenie Panny Márie* (s. 22), *Kultstätte* (kultové miesto) prekladá ako *kultovné miesto* (s. 108), *Wallfahrtskirche* (pútnický kostol) prekladá ako *pútny kostol* (s. 111), *Herrenhaus* (kaštieľ, panské sídlo) prekladá ako *pánske sídlo* (s. 112), *Vogelschutzgebiet* (vtáčia rezervácia) prekladá ako *rezervácia pre vtákov*, *Parkett* (prízemie v divadle) prekladá ako *parket* (s. 116), *Rang* (balkón v divadle) prekladá ako *rada* (!) (s. 116), *Radrennen*, *Radspport* (cyklistické preteky, cyklistika) prekladá ako *bicyklistické preteky*, resp. *bicyklistika* (s. 124), *grüne Bohnen* (zelená fazuľka) prekladá ako *zelené fazule* (a ešte to priklincúva údajom, že ide o plurál), *Kürbis* (tekvica) prekladá ako *dyňa* (s. 133), *Verschluß* (uzávierka fotoaparátu) prekladá ako *záklopka* (s. 147), *Bart* (brada) prekladá ako *fúzy* (s. 150), *Schuppen* (lupiny) prekladá ako *lupy* (s. 150), *Prellung* (pomliaždenina, podliatina) prekladá ako *odrazenina* (s. 173) a takto by sme mohli pokračovať.

Je zrejmé, že autorka sa v prípade pochybností spolieha na klamlivý inštinkt, ktorý ju postupne zaťažuje do čoraz väčších ťažkostí. Jej neistota v cieľovom jazyku prezrádza, že neexcerpuje súčasnú slovenskú literatúru ani dennú tlač, nelistuje v česko-slovenskom slovníku. Prirodzene, zodpovednosť za chybnú realizáciu edičného projektu nesie aj vydavateľstvo spoliehajúce sa na autorku, pre ktorú je slovenčina — ako ukazuje recenzovaný slovník — jazykom dosť vzdialeným, resp. neznámym.

Dúfajme, že nastupujúca generácia slovakistov, ktorá práve študuje na nemeckých

univerzitách, prijme výzvu našich čias a zaplní medzeru, ktorá je príznačná pre súčasný stav.

LITERATÚRA

NOLAN von , John: Slowakisch — Wort für Wort. 3. vydanie. Bielefeld: Reise Know-How Verlag, Peter Rump GmbH 1999. 160 s.

WALTER, Alena: Reisewörterbuch Slowakisch. Stuttgart: Ernst Klett Verlag 1998. 270 s.

LESSING, Lukas: Marco Polo Reiseführer Slowakei. Mit Sprachführer und Ausklapp-Karten. 3. vydanie. Maris Geographischer Verlag Ostfildern, 2000. 104 s.

VYKOUPIĽ, Susanna: Slowakei. Mníchov: C. H. Beck Verlag 1999. 174 s.

Milan Žitný

Ďalšia vedecká práca prof. Kačalu

[KAČALA, Ján: Slovenčina pri míľnikoch slovenských dejín. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda 2002. 248 s.]

Na konci r. 2002 sa na pulty kníhkupectiev dostala ďalšia z mnohých vedeckých prác prof. Jána Kačalu s názvom *Slovenčina pri míľnikoch slovenských dejín*. Práca je adresovaná nielen úzkemu okruhu odborníkov jazykovedcov, ale aj študentom filologických odborov vysokých škôl, učiteľom slovenského jazyka na všetkých typoch škôl, prekladateľom, novinárom a všetkým kultúrnym pracovníkom, ktorí prejavujú a prejavili záujem o poznanie histórie, ale aj súčasného stavu nášho jazyka. Cieľom monografie je podať najdôležitejšie vedecké poznatky z oblasti dejín a súčasnosti, nie však staticky; jednotlivé témy sa podávajú v príčinných a časových súvislostiach, pričom sa zachováva historická postupnosť.

V prvej kapitole autor koncentruje svoju pozornosť predovšetkým na priblíženie obdobia Veľkej Moravy z celospoločenského pohľadu, ale aj na činnosť vykonávanú v tomto období pri obohacovaní duchovného života Slovanov. Podrobnejšie sa v tejto kapitole venuje pozornosť Proglasu — básni k staroslovienskemu prekladu štvorevanjelia. Ide o básnický klenot, ktorý má nielen vzácny obsah, ale spĺňa aj náročné ideové a umelecké kritériá. Toto pôsobivé umelecké dielo má 2 roviny, a to rovinu biblickej obraznosti a rovinu vysoko racionálnej argumentácie za prijatie a osvojenie si knižnej vzdelanosti našich predkov. Vychádzajúc z úvah a filozofickej hĺbky argumentácie, ako aj ideového zacielenia básne, Proglas sa pripisuje Konštantínovi — Cyrilovi.

V tejto kapitole nás J. Kačala oboznamuje aj so slovenskými jazykovedcami, ktorí sa v 20. storočí venovali obdobiu Veľkej Moravy. Spomenieme aspoň také osobnosti, ako J. Stanislav, E.

Pauliny, Š. Ondruš, R. Krajčovič, ktorí sa venovali otázkam celoslovenského spisovného jazyka, ktorý spoľahlivo plnil duchovné, kultúrne a štátne funkcie a v ktorom vznikali výnimočné diela, pôvodné i preložené z iných jazykov. Prof. Kačala hodnotí Veľkú Moravu ako obdobie tvorby vrcholných kultúrnych a duchovných hodnôt národa, ale Veľká Morava vždy v histórii upevňovala aj vlastenectvo a túžby Slovákov mať vlastný štát. Táto myšlienka v nás rezonuje práve vznikom Slovenskej republiky v r. 1993.

V druhej kapitole — *Základy a vyzrievanie* — autor zachytáva obdobie formovania nášho jazyka po zániku Veľkej Moravy až do 14. storočia. Zachytáva vývin jazyka, a to zmeny v hláskosloví, tvarosloví, v syntaxi a v slovnej zásobe. Autor jednotlivé oblasti analyzuje podľa toho, ako sa odrážali v našom jazyku. Táto aj predchádzajúca kapitola je veľmi vhodná pre tých čitateľov, ktorí majú záujem bližšie vniknúť do problematiky vývinu jazyka a hlbšie preštudovať toto obdobie. Máme na mysli predovšetkým študentov na vysokých, ale i stredných školách.

Za veľmi potrebnú a užitočnú pre študentov, ale i širšiu verejnosť považujeme podkapitolu *Kontinuita a milníky kodifikovanej slovenčiny*, v ktorej autor zachytáva, objasňuje, charakterizuje a vedecky zdôvodňuje dejiny kodifikácie spisovnej slovenčiny. Oboznamuje nás s kodifikačnou líniou vo vývine spisovnej slovenčiny od kodifikácie A. Bernoláka a Ľ. Štúra, prechádza kodifikačnými úpravami Štúrovho pravopisu a jazyka, tzv. hodžovsko-hattalovskou reformou, S. Cambelom až po posledné kodifikačné úpravy v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1997) a v Pravidlách slovenského pravopisu (1991, 1998).

Tretia kapitola — *Čas novodobého prelomu* — je venovaná vývinu jazyka v 20. storočí s osobitným dôrazom na jazykovú situáciu v 30. rokoch. Ide o dôležitú epochu vo vývine slovenského spisovného jazyka, ktorá prispela k udržaniu spisovného jazyka Slovákov.

V roku 1931 vychádzajú Pravidlá slovenského pravopisu od prof. Vážneho a neskôr v r. 1940 ďalšie. Napokon sa autor podrobnejšie zmieňuje o štyroch dôležitých pravopisných úpravách v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953, a to:

- o zjednotení písania prípony *-li* v základnom tvare minulého času v množnom čísle,
- o zjednodušení písania predložiek *s, so* v spojení s inštrumentálom a *z, zo* v spojení s genitívom,

- o zjednodušení v písaní predpôn *s* a *z, zo* podľa výslovnosti,
- o ustálení písania dlhých slabík v prevzatých a cudzích slovách.

V tejto časti autor naznačil, s akými prekážkami sa jazykovedci borili pri formovaní nášho spisovného jazyka. Autor zároveň osobitne analyzuje významnú vedeckú prácu, zápas a úsilie prof. Ľ. Nováka a H. Bartka o jazykovú správnosť v 30. rokoch.

Vo štvrtej kapitole — *Zrelosť a jej stále pramene* — sa autor sústreďuje na najnovšie obdobie vo vývine spisovného jazyka s osobitným zreteľom na problematiku slovenských nárečí a ich vzťahu k spisovnému jazyku.

Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o štátnom jazyku a hodnotenie účinnosti tohto zákona v praxi prináša piata kapitola — *Jazyk pod kultivujúcou a zákonnou ochranou*. Slobodné a demokratické spoločenské ovzdušie podnietilo individuálnu tvorivú aktivitu v oblasti jazyka najmä u publicistov, spisovateľov, prekladateľov a verejných pracovníkov. Táto „sloboda“ ovplyvnila aj jazyk, a to aj v negatívnom zmysle slova. Zisťujeme množstvo jazykových chýb a nepresných vyjadrení, množstvo nepripravených ústnych prejavov, narúšanie a nerešpektovanie normatívnych a štýlových aspektov jazykového prejavu, množstvo nepotrebných cudzích a nevhodných slov v reči, svedčiacich o nedostatočných jazykových vedomostiach. Kultivovanie jazyka má podľa autora vychádzať zo spoločenských potrieb a zodpovedať požiadavkám spoločnosti. Osobitné postavenie pri kultivovaní jazyka autor pripisuje jazykovedcom, ktorí na základe vedeckého poznania jazykových zákonitostí, fungovania jazyka v spoločenskej komunikácii, ako aj na základe poznania úrovne vývinu spoločenských komunikačných a iných potrieb hodnotia podľa prijatých kritérií jazykové prostriedky, najmä nové prvky v jazykovej praxi, pôsobia na ich ustáľovanie alebo odsúvanie z jazykovej praxe. Výsledkom tejto činnosti je kodifikácia vyjadrovacích prostriedkov v normatívnych príručkách.

Autor sa zaoberá aj fungovaním zákona o štátnom jazyku s odstupom niekoľkých rokov. V príčinných súvislostiach hodnotí obdobie po prijatí prvého zákona (zákona o úradnom jazyku v Slovenskej republike) v r. 1990 a jeho realizáciu. V tomto období sa zákon v praxi nedodržiaval a okrem toho obišiel dve hlavné funkcie, a to národnointegratívnu a štátnointegratívnu úlohu slovenského jazyka. Tieto princípy rešpektoval až zákon Národnej rady Slovenskej republiky o štátnom jazyku, ktorý prijal zákonodarný zbor Slovenskej republiky až 15. 11. 1995.

Pojem a termín *štátny jazyk* do slovenského jazykového zákonodarstva zaviedla až Ústava SR prijatá 1. septembra 1992. Autor v práci podrobne vysvetľuje pojem *štátny jazyk*. Pojem *štátny jazyk* vyplynul zo spoločenských a štátnych úloh jazyka. Štátnym jazykom je celý národný jazyk a reprezentantom je jeho spoločensky najzávažnejšia, celonárodná, kodifikovaná a kultivovaná podoba, t. j. spisovná slovenčina (s. 169). Autor monografie ako vedecký pracovník v oblasti slovenského národného jazyka okrem spomínanej národnointegratívnej a štátnointegratívnej funkcie jazykového zákona kladie, prirodzene, do popredia predovšetkým kultúrno-politickú, výchovnú a národnoreprezentatívnu funkciu schváleného jazykového zákona. Jazyk považuje za najvyšší produkt kultúry a ľudskej tvorivosti, ako aj za vysoko kultivovaný nástroj kultúry. Po prijatí zákona o štátnom jazyku sa urobili viaceré opatrenia, aby sa zvýšila a prehĺbila jazyková kultúra používateľov jazyka. Autor uvádza predovšetkým vydanie kodifikačných príručiek, ako je Krátky slovník slovenského jazyka (3. vydanie z r. 1997), Pravidlá slovenského pravopisu (2. vydanie z roku 1998), Pravidlá slovenskej výslovnosti (3. vydanie z r. 1996). V rámci Ministerstva kultúry SR sa utvorila sekcia štátneho jazyka a národného písomníctva, vznikla Ústredná jazyková rada ako poradný orgán ministra kultúry, ktorý sledoval uplatňovanie zákona o štátnom jazyku.

Zákon o štátnom jazyku zaujal teda v našom zákonodarstve svoje miesto. Po niekoľkých rokoch od jeho prijatia musíme konštatovať, že zákon sa nie vždy využil na vzbudenie záujmu detí a mládeže o problematiku spisovnej slovenčiny a potreby dobre poznať, ovládať a neprestajne kultivovať svoj vlastný jazykový prejav. Veľkým dlžníkom v tejto oblasti sú elektronické médiá, kde majú prívysoký výskyt cudzojazyčné, najmä anglické lexikálne prvky, ktoré sú pre bežného slovenského diváka či poslucháča nezrozumiteľné, a tým sa slovenskému divákovi vzdávajú.

V šiestej kapitole *Pohľad do kategoriálneho systému súčasnej slovenčiny* sa autor zameriava na špecifickú problematiku jazykových kategórií a ich fungovania v rečovej praxi. Vhodnosť zaradenia kapitoly do monografie ocenia najmä čitatelia, ktorí chcú hlbšie vniknúť do podstaty jazykového systému. V častiach *Významová a výrazová diferenciacia pomenovaní z hľadiska gramatickej kategórie životnosti*, *Kategória životnosti v lexikálnej a gramatickej rovine v slovenčine*, ako aj *Diferenciacia pomenovaní na základe gramatickej kategórie čísla* autor poukazuje na výrazné paradigmatické a sémantické rozdiely medzi podstatnými menami rozlíšenými podľa kategórie životnosti/neživotnosti.

V poslednej siedmej kapitole autor osobitne vyčleňuje kategoriálnosť v slovnej zásobe a venuje sa sémantickej i formálnej analýze paradigmom s kategoriálnymi slovesami v slovenčine, ako aj kategoriálnej povahe lexikalizovaných spojení. Lexikálne spojenia predstavujú špecifický typ viacslovných pomenovaní, ktoré v slovnej zásobe súčasnej spisovnej slovenčiny majú výrazné zastúpenie. Ide o analytické pomenovanie a ďalším rozvojom sa *posilňuje analytizmus slovnej zásoby*, ako aj *jazykového systému*. Je to dynamická, otvorená vrstva pomenovaní. Ide o veľký počet pomenovaní, ktoré majú veľký význam v slovnej zásobe a v budúcnosti by sa im mala venovať väčšia pozornosť (s. 238).

Monografia prof. Kačalu *Slovenčina pri milníkoch slovenských dejín* je ďalším vedeckým dielom, v ktorom každý používateľ jazyka môže získať menej známe odborné poznatky z problematiky vývinu, súčasného stavu jazyka, ale aj z pohľadu jazykovej teórie a rečovej praxe. Monografiu považujeme nielen za prácu, ktorá má vedecký ráz. Cítiť z nej trvalý a úprimný záujem autora o spisovnú slovenčinu, o celý národný jazyk, jeho záujem o zvyšovanie jazykovej kultúry i úrovne jazykovej praxe a kvality výučby materinského jazyka na všetkých typoch škôl. Ako vysokoškolský pedagóg si uvedomuje, že práce v oblasti jazyka — v teórii i praxi — je stále veľa a potreby zvyšovania jazykovej kultúry a úrovne rečovej praxe si vyžadujú veľa trpezlivosti a úsilia. Autor naznačuje, že v tomto úsilí nemôžeme zaosť, hoci ide o nevďačnú náročnú a vysoko odbornú kultúrnu prácu. Celou prácou sa ako zlatá niť vinie nádej, že stav a dosiahnutá úroveň rozvoja spisovnej slovenčiny, ako aj úroveň vedeckého poznania sa budú ďalej zlepšovať, rozvíjať a posilňovať v nových podmienkach.

Dúfame, že práca osloví študentov, učiteľov, vedeckých pracovníkov, ale i širšiu kultúrnu verejnosť a rozšíri tak ich vedomostný obzor.

Jozefína Porubcová

Ambasáda slovenskej jazykovedy v parlamente

Spisovateľ a dnes už bývalý poslanec Národnej rady Slovenskej republiky Ján Fekete-Apolkin pokračuje v úlohe ambasádora, veľvyslanca prvej triedy, v slovenskom parlamente. V tejto funkcii síce nereprezentuje nijaký štát ani teritórium, ale obsiahlu oblasť jazyka, pričom zreteľne dáva najavo, že ide o slovenský spisovný jazyk, jeho kultúru, ochranu, o zvyšovanie jazykovej kultúry všetkých poslancov slovenského parlamentu. S filologickou akribiou zaznamenáva z ich pripravených prejavov a spontánnych vystúpení a reakcií všetko, čo sa prieči spisovnej norme, a kriticky na to upozorňuje. Má odvahu robiť háklivú jazykovonápravnú prácu nielen priamo v parlamente, ale aj publikovaním skúseností a poznatkov z tejto práce. O tomto chvályhodnom úsilí podporovateľa jazykovej kultúry sme už v našom časopise informovali (pozri článok *Konkrétne a vtipne o jazyku poslancov*. Kultúra slova, 1996, roč. 30, č. 1, s. 45 — 47, v ktorom sa hodnotí Feketeho článok *Dobrodružstvá s parlamentnou slovenčinou*). Teraz sa pristavíme pri druhom pokračovaní týchto dobrodružstiev, ktoré publikoval v minulom ročníku Slovenských pohľadov (2002, roč. IV + 118, čís. 5, s. 104 — 114).

Aj v druhom pokračovaní autor zostáva verný spôsobu podania látky, ktorý si zvolil v prvej časti široko koncipovaného textu. To znamená, že ani teraz nebazíruje výlučne na nociónálnom odbornom výklade, ale dáva prednosť vtipu, humoru, uvoľnenému nadľahčenému tónu; priestupníkom síce robí výčitky, kritizuje ich, ale nepodceňuje ich ani neironizuje. Okrem konkrétnych jazykových nepodarkov a ich krátkeho rozboru alebo upozornenia na možnosť nápravy sú v článku čitateľsky zaujímavé napr. postoje k cudzím slovám, k úspornosti (stručnosti) prejavu, čo je dôležité z hľadiska pružnosti rokovania parlamentu, postoje k používaniu spoločensky neprípustných, t. j. hrubých (vulgárnych) slov a k potrebe zákazu používať ich v parlamente. Doplníme tieto zovšeobecnenia konkrétnymi príkladmi. O používaní cudzích slov ako vážnom komunikačnom probléme sa v článku dočítame toto:

Keď sa človek započúva do prejavov niektorých politických rečníkov, nemôže sa ubrániť pocitu, že svoju slaboduchosť sa snažia zahaliť do tajomného rúška cudzích výrazov. Ich prejavy sú prepchaté najrôznejšími tajuplnými a na počutie príťažlivými slovami, ktorým však, žiaľ, mnohí ľudia (nijaké percentá) nerozumejú. A tak slaboduchosť vyrieknutá ústami rečníka necháva za sebou dobrý pocit a stopu vzdelanosti jej tvoriteľa.

(Dodajme, že Fekete si tu vypomohol citovaním iného autora — publicistu Ľ. Kazimíra.)

Spomedzi spoločensky háklivých slov uvádzame slová *zlodej, klamár, špión, zradca, vrah, posadnutý, kriminálnik, idiot, násilník, zbabelec, blázon, podvodník, päťolízáč...* Spomínajú sa síce

ako verba prohibita (zakázané slová) v čiernohorskom parlamente, ale autor konštatuje, že „približne polovica z nich sa v našom parlamente používala“ (s. 106). Opierajúc sa o Mináčovo rozlišovanie medzi sporom a škriepkou (v kultúrnom prostredí prevažuje spor nad škriepkou; čím je prostredie nekultúrnejšie, tým hegemonnejšie v ňom vládne škriepka), pripomína, že v období, z ktorého pochádzajú jeho záznamy, v slovenskom parlamente mala prevahu škriepka. „Neraz až tak, že jedovaté sliny sa mohli zberať do sudov“ (s. 107).

Pri zvyčajnom klasifikovaní použitých jazykových prostriedkov na správne a nesprávne (to je základný postup a kritérium pri hodnotení akéhokoľvek jazykového prejavu z hľadiska dodržiavania spisovnej normy) Fekete prináša príjemné osvieženie simulovaním štruktúry textu divadelnej hry:

Národa: To boli všecke... (Keltošová ho opraví: — Všetky.) ... všetky pozmeňovacie návrhy... (NR SR 15. 5.)

Filkus: Volám pána poslanca Paška... Pašku?... Pašku... (NR SR 2. 7.)

Húska: — pánu poslancovi...

Hruška: — (dosť jedovato)... Pánovi! (NR SR 10. 2.)

Vanko: — ... omlúvam sa...

Oravec: — Bože môj, slovenčina naša! (NR SR 12. 2.)

Húska: — ... za desať minút sa stretneme...

Andel: — O desať minút.

Húska: — Dobre, o desať minút. (NR SR 13. 2.)

Lupták: — Kľud, páni poslanci!

Hrnko: — (dosť jedovato) Pokoj!

Lupták: — Tak pokoj... prachu jeho... (keď utíchne smiech, pokračuje)... Tak: kľud... páni poslanci... (NR SR 2. 4.)

Urban: — Na južnom Slovensku, kde sa viac topí...

Garajová: — Čoó?! Ako...

Urban: — No...

Garajová: — Hádám kúri.

Urban: — Kúri. Na južnom Slovensku, kde sa viac topí... (Klub HZDS 17. 6.)

Fekete: — Odpoveď bola dostatočná...

Hornáček: — Jano! Odpoveď bola dostačujúca. Dostatočná je na štvorku.

Je sympatické, že autor nevynechal repliku na svoj vlastný kvázipriestupok a že ju navyše akceptoval. Ešte viac sympatií vyvoláva to, že starostlivosť o jazykovú kultúru neredukuje na rozlišovanie jazykových prostriedkov podľa jediného kritéria (správne — nesprávne), ale že sa na problematiku jazykovej kultúry a jazykovej výchovy díva komplexne (používanie cudzích slov, vulgarizmy v jazykových prejavoch, vzájomné urážky poslancov atď.), že zahŕňa do nej jazykové

správanie v jeho variantnosti a viacrozmernosti.

Ambasádor a ambasáda slovenskej jazykovedy, ako sme obrazne nazvali pôsobenie bývalého poslanca NR SR v oblasti spontánnej jazykovej výchovy, si zaslúži uznanie. Pán poslanec zrejme vykonáva túto úlohu z vnútornej potreby, s nadhľadom a širokým rozhľadom, z vlastnej iniciatívy a nezištne, čo je dnes celkom výnimočné. Preto sa možno len tešiť na ďalšie voľné pokračovanie jeho dobrodružstiev s parlamentnou slovenčinou, ktoré prisľúbil v závere druhej časti svojho článku.

Ivan Masár

SPYTOVALI STE SA

Ako je to so slovom priehlbenina? — V návrhoch textov technických noriem opisujúcich vlastnosti zemského povrchu sa niekedy používa podstatné meno *priehlbenina*. Z definície vyplýva, že ide o „prehľbené miesto na zemskom povrchu“. Je tento výraz správny? — spýtal sa nás v liste V. R. z Bratislavy.

V najnovšom vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka z roku 1997 sa na označenie významu, o ktorý ide pisateľovi listu, uvádza niekoľko synonym. Je to slovo *prehľbenina* utvorené príponou *-ina* od trpného prídavia *prehľbený*, napr. *prehľbeniny na brehu jazera*, potom slovo *priehlbina* utvorené príponou *-ina* od slovesa *prehľbiť*, pravda, po striedaní hlások *e/ie* v predpone (porov. *prehradiť* — *priehrada*, *prelomíť* — *prielom*, *prepustiť* — *priepust*), napr. *priehlbina v rieke*, a napokon slovo *priehlbeň*, ktoré sa vykladá synonymnými výrazmi *priehlbina*, *prehľbenina*. Rovnako je to aj v Slovníku slovenského jazyka (3. zv. z r. 1963). Na vyjadrenie významu „prehľbené miesto na zemskom povrchu“ je teda dostatok možností.

Ako pisateľ správne postrehol, používanie výrazu *priehlbenina* nie je namieste. Táto podoba podstatného mena vznikla pravdepodobne zmiešaním či prekrížením podstatných mien *priehlbina* a *prehľbenina*, nie je však náležite utvorená.

Na záver konštatujeme, že slovo *priehlbenina* nie je utvorené v súlade so zásadami tvorenia slov v slovenčine, v jazykových príručkách sa neuvádza a nie je potrebné vnášať ho do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. V textoch technických noriem odporúčame používať výrazy *priehlbina* alebo *prehľbenina*.

Sibyla Mislovičová

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (14)

čistobiely -la -le príd. ktorý nemá nijakú inú farbu okrem bielej; ktorý má výraznú bielu farbu: *čistobiele perie; čistobiely chocholík; čistobiele vajíčka; samička je čistobiela okrem čiernych pásikov na boku hlavy; k obleku si dal čistobielu košeľu; čistobiele mesto šplhajúce sa po úpätí kopca; Ak ich [smrek alebo jedľu] olúpeš, ťažko zbadáš, ktorý je ktorý, oboje je belavé. Ale frišný smrečok je čistobiely, leskne sa a vonia.* Hrúz

čistočierny -na -ne príd. ktorý nemá nijakú inú farbu okrem čiernej; ktorý má výraznú čiernu farbu: *čistočierne operenie; šteňatá bradáča čistočiernej farby; chlapec v čistočiernom tričku*

čistoruký -ká -ké príd. expr. ktorý je čestný, ktorý má čisté ruky; syn. bezúhonný: *čistorukí ministri; Dopustila som sa v živote i v literatúre všelijakých chýb a omylov, ako každý, ale zhodou okolností v tomto jednom ohľade patrím medzi tých čistorukých.* KŽ 1963

čistoizrnný -ná -né príd. expr. ktorý má výrazné znaky, prejavy toho, čo pomenúva (často o negatívnych javoch); ktorý sa dá hneď spoznať, rozoznať, ktorý je nespochybniteľný; syn. zjavný, evidentný: *čistoizrnná lož; čistoizrnný fašizmus Zelinová; čistoizrnná chvála Gabaj*

čistokrvne prísł. čistokrvnou plemenitbou; nie krížením: *väčšina plemien nutrie sa chová čistokrvne; nedostatok čistokrvne vyšľachtených jedincov; pren. čistokrvne počítačový prvok čisto, výlučne; [slovenský džezmen] hrá čistokrvne americky* Inet 2003 spôsobom typickým pre americký džez; *Čože je však v umení jednoznačne zaraditeľné, čistokrvne prelustrované a čo umelci sami za patričný „izmus“ vyhlasujú? NS 2001 dôsledne podľa jednotlivých umeleckých štýlov, smerov a pod.*

čistokrvník -ka pl. N a A -ky m. zviera plemena, v ktorom sa po celý rad generácií používala len čistokrvná plemenitba (obyč. o koňoch); syn. plnokrvník; op. kríženec, miešanec: *chovať čistokrvníky; ladný cval ušľachtilých čistokrvníkov* Zúbek; *Kráľovná, ktorá je nielen vlastníčkou, ale aj chovateľkou čistokrvníkov, sa zúčastňuje aj na iných dostihoch, aby videla, ako si počínajú kone z jej stajní.* Inet 2003

čítaniachtivý -vá -vé príd. ktorý rád číta, ktorý baží po čítaní: *čítaniachtiví žiaci; sála plná čítaniachtivého publika; Nemožno podliehať jednostrannému vkusu a vplyvu širokých čítaniachtivých más, ale nemožno ich túžby a chute ani jednoducho negovať.* KŽ 1956; *Výstavisisko Incheba praskalo vo švíkoch. Vydavateľstvami, čítaniachtivými občanmi, ale najmä knihami.* LT 1998

čítanosť -ti ž. miera čítania jednotlivých novín, časopisov, rubriík v nich, jednotlivých autorov; počet prístupov na internetových stránkach, ich navštevovanosť; syn. sledovanosť: *vysoká, nízka, stabilizovaná čítanosť*; *prieskum, analýza, prehľad čítanosťi*; *pokles, nárast, rebríček čítanosťi periodík*; *noviny s priemernou čítanosťou*; *tlač je závislá od reklamy a čítanosťi*; *redakcia pozorne sleduje a vyhodnocuje čítanosť denníka*; *veľkú úlohu zohrávajú médiá, ktoré majú najväčšiu čítanosť, počúvanosť a sledovanosť*; *v popularite a čítanosťi autor predstihol svojho konkurenta*; *autorova publicistická prax v značnej miere prispela k čítanosťi i čítavosti produktov jeho pera*; *už dnes majú niektoré webové stránky väčšiu čítanosť než niektoré tlačové médiá*; výp. tech. *denná čítanosť* počet prístupov na internetovú stránku za deň

čítateľsky prísl. z pohľadu čitateľa; vzhľadom na čitateľa; medzi čitateľmi; ako čitateľ: *čítateľsky vzrušivé periodikum*; *čítateľsky príťažlivé vydanie*; *čítateľsky prístupná forma*; *čítateľsky atraktívna téma*; *autorov čítateľsky najúspešnejší román*; *čítateľsky obľúbené rubriky*; *čítateľsky vďačný štýl*; *písať čítateľsky pútavo*; *rozhovor je čítateľsky i autorsky obľúbeným žánrom*; *kniha čítateľsky zarezonovala*; *včera som sa dal do reči s čítateľsky podkutým taxikárom*
Inet 2003

čítavo 2. st. -vejšie prísl. spôsobom dobre, ľahko prístupným pre čitateľa; čítateľsky príťažlivo, pútavo: *čítavo podaný príbeh*; *historicky verne a pritom čítavo*; *čítavo spracované zážitky z ciest*; *autor píše čítavo, vtipne a múdro*; *Dielo vysokej literárnej úrovne, čítavo napísané sa nestane v knihkupectve ležiakom*. LT 1998; [Autor] *dokázal o včelárstve napísať čítavo a s humorom*. Pd 2002

čítavosť -ti -tí ž.

1. schopnosť textu zaujať čitateľa; čítateľská príťažlivosť, pútavosť; vlastnosť textu, ktorý sa dobre číta, ľahko chápe: *pútavý námet zaručil knihe čítavosť*; *spoločným menovateľom textov je sviežosť, čítavosť a originalita*; *poviedky sa vyznačujú mimoriadnou čítavosťou*; *autorka kombinuje čítavosť s hlbokou znalosťou historických udalostí*; *dlhé súvetia sťažujú čítavosť textu*; *kniha je na poprednom mieste v rebríčku čítavosti*; *zdrojom obrovskej popularity bola ľahká čítavosť prameniaca z dobrodružstva a exotiky vzdialených a neznámych končín* Inet 2003; *Sloboda vo svojej tvorbe spája vysokú umeleckú kvalitu a čítavosť*. LT 1998; *Vedci čoraz častejšie stáli pred otázkou, či čítanosť a čítavosť Remarquových diel zodpovedá aj ich umeleckej hodnote*. NO 1999

2. miera vyjadrujúca záujem ľudí o čítanie: *vysoká čítavosť*; *štatistiky hovoria o poklese čítavosti u mládeže*; *cieľom prieskumu bolo zistiť, prečo klesá čítavosť a návštevnosť knižnice z okruhu najmladších čitateľov*; *projekt má za cieľ zvýšiť čítavosť detí*; *Mierny pokles čítavosti sa*

začal v druhej polovici deväťdesiatych rokov 20. storočia a trvá dodnes. NO 2001; knih. ukazovateľ **čítavosti** v knižničnej štatistike priemerný počet výpožičiek na jedného čitateľa v jednej al. vo viacerých knižniciach

čítavý -vá -vé 2 st. -vejší príd.

1. ktorý sa dobre, ľahko číta; čitateľsky prítlačlivý: **čítavé knihy**; **čítavá lyrika**; **čítavé bizarné poviedky**; **pokus o čítavý cestopis**; **autorove romány sú čítavé**, a preto aj čítané; **čítavým štýlom**, spôsobom; **čítavou formou priblížiť zložitost' obdobia**; **Obdivujem autorov, ktorí dokážu v diele spojiť čítavý príbeh a vysokú umeleckú hodnotu**. LT 1998; [Autorov] **rozprávačský švih, humorná odlahčenosť až sebaironia spolu vytvárajú neodolateľne čítavé dobrodružstvo**. NS 2000; **pridať do textu niekoľko fráz, aby to bolo čítavejšie** Inet 2003

2. ktorý rád a veľa číta: **starký bol vyložene čítavý tvor**; **Íri sú vraj veľmi čítavý a sčítaný národ**. Mo 2000

čítkať -ka -kajú -kaj! -kal -kajúc -kajúci -kaný -kanie nedok. expr. (komu čo) čítať (najmä v komunikácii s deťmi): **čítkať mi**; **budem ti čítkať rozprávku**; **len tak si všeličo čítkať**; **čo si si čítkať?**; **dobre im bolo čítkať si** Gabaj

čojaviem¹ vetná prísl. hovor. vyjadruje neistotu, uvažovanie, nevie sa, nevedno; syn. bohvie, ktovie: **čojaviem, kde sa prechádza**; **čojaviem, ktorý dátum je najvhodnejší**; **stihneš to? čojaviem**; **To ti fakt nedošlo, že tento — čojaviem, čo už je — býva rovno pod nosom ómamy?** Johanides; **Asi bol doktor, alebo čojaviem**. Juščák

čojaviem² čast. hovor. nadväzuje na kontext a mierne vyzdvihuje pripojený výraz, dajme tomu; syn. povedzme, napríklad: **zatúžil som ísť do Kanady, čojaviem k Niagarským vodopádom**; **stroj by sa mohol uplatniť čojaviem v doprave**; **Mohla aspoň povedať, že prispeje čojaviem tromi stovkami na tú varovkyňu**. Vč 1988; **Poviem, že som sa vybrala kontrolovať čojaviem, povedzme, vodoinštalatérov**. NPd 1983; **Vtom vojde dnu — čojaviem — nejaký človek — nezáleží na mene: Carpeta alebo Careta**. Johanides

čojaviemaký -ká -ké, pís. i **čojaviem aký** zám. neurč. hovor. (často v spojení s ešte) vyjadruje neurčitosť vlastností, neviem aký; syn. neviemaký, bohvieaký: **jediný správny, odôvodnený a čojaviemaký ešte prístup**; **argumenty pokladá za hlúpe, neprimerané a čojaviem ešte aké**; **odoberte z kvádra čo najviac kociek tak, aby povrch vzniknutého čojaviemakého útvaru bol rovnaký ako povrch kvádra**; **verbálne, neverbálne, mediálne a čojaviemaké tlačenie do hláv** Inet 2003; **Vždy chutí [polievka] rovnako — či je už cibuľová, rajčiaková, zeleninová alebo čojaviemaká**. Kot; **Tá**

sa už čosi navyšivala tých obrusov a dečiek, naháčkovala sa záclon a **čojaviemakých** čipiek!

Farkašová

čojaviemčo -čoho -čomu -čo -čom -čím, pís. i **čojaviem čo** zám. neurč. hovor. (často v spojení s *ešte*) vyjadruje neurčitost' vecí, neviem čo; syn. neviemčo, bohviečo: *ryby, ježovky, medúzy a čojaviemčo všetko tam ešte bolo; deti prived' bez čiapok, svetrov a čojaviemčoho všetkého; písal poviedky, básne a čojaviem čo; babské reči, zastrásovačky a čojaviemčo ešte* Vč 1983; *čítelia slobody prejavu a ešte čojaviemčoho všetkého* LT 1998; *Mamička príde večer domov vyčerpaná, zasa absolvovala porád a čojaviemčoho a musí si ešte hento a tamto pripraviť na zajtra.* Vč 1977; *To majú samé položky, účty, úvery, dane, odpisy z daní a čojaviemčo všetko.* Jurík; *Už sme nestačili nastavať dosť domov, palácov, chrámov, kalendárnych stĺpov, ciest a čojaviemčoho ešte.* Izakovič; *Vieš, aký je, čo keď sa tam poháda alebo čojaviemčo...* Murín; *Vtedy sa nikto nedožadoval spravodlivosti, ústavnosti a čojaviem čoho ešte!* Pd 2002; *Myslí iba na fintenie a na mládencov a čojaviem na čo.* Vč 1978

čojaviemkde, pís. i **čojaviem kde** zám. neurč. prísl. hovor.

1. na neznámom, neurčitom mieste, nevedno kde; syn. bohviekde, ktoviekde: *akoby si bol kdesi v Egypte alebo čojaviemkde; Divím sa, že ešte nie je niekde zašitý v sanatóriu alebo na študijnom pobyte, alebo čojaviemkde.* Murín

2. na neznáme, neurčité miesto, nevedno kde, ktovie kde; syn. neviemkam, bohviekam, ktoviekam: *čojaviemkde sa pobrali*

čojaviemkto -koho -komu -kto -kom -kým, pís. i **čojaviem kto** zám. neurč. hovor.

1. neznámy, neurčitý človek, nevedno kto; syn. neviemkto, bohviekto, ktoviekto: *šiel odviezť šéfa, riaditeľa, či čojaviemkoho; dostala darček od sestry, mamy, strýka a čojaviem od koho ešte; Na barák jej chodia spolužiaci, strýčkovia a čojaviemkto.* Moravčík; *Dobrák od kosti sa len ťažko môže stať invenčným vedcom, umelcom alebo invenčným čojaviemkým.* Murín

2. iron. významný, neobyčajný, skvelý človek: *namýšľa si, že je čojaviemkto*

čonevidiet', pís. i **čo nevidiet'** prísl. subšt. o krátky čas, o chvíľu; syn. onedlho, čoskoro:

čonevidiet' sme doma; komédia bude mať čo nevidiet' premiéru; album sa zjaví na pultoch čonevidiet'; leto, na ktoré sme sa tak tešili, bude čo nevidiet' minulosťou; Čonevidiet' je tu polovica volebného obdobia. NS 2000; *Do druhého tisícročia vstúpia čonevidiet' všetky kontinenty a krajiny tejto našej nevelkej planéty.* Pc 1999; *Trinásty mesiac je čonevidiet' tu.* Ballek

Marta Zamborová

Zoznam použitých skratiek: Inet — internet, KŽ — Kultúrny život, LT — Literárny týždenník, Mo — Moment, NO — Národná obroda, NS — Nové slovo, NPd — Nedeľná Pravda, Pd — Pravda, Pc — Práca, Vč — Večerník.

Z JAZYKOVÝCH RUBRÍK

Konzultovať slovníky?

JÁN KAČALA

Väzba prevzatého slovesa *konzultovať* sa v našom jazyku ustálila v podobe *konzultovať s niekým o niekom, o niečom*. V tejto väzbe isto pobadáme väzbu domáceho rovnoznačného slovesa *radiť sa s niekým o niekom či o niečom*. Môžeme teda povedať, že sloveso *konzultovať* svojím zaradením sa medzi rovnoznačné slovesá typu *radiť sa* prevzalo aj väzbu charakteristickú pre túto skupinu slovíes. Túto väzbu pri slovese *konzultovať* v slovenčine pokladáme za ustálenú a pre náš jazyk zároveň za charakteristickú. Aj preto sa chceme kriticky pristiť pri inej väzbe tohto slovesa, s ktorou sme sa stretli v súvisi s informáciou o prekladateľovi, ktorý v úsilí o významovo zodpovedajúci preklad istého slova vraj *musel konzultovať viaceré grécke slovníky*. Je zjavné, že tu máme pred sebou nielen celkom inú väzbu rozoberaného slovesa, t. j. *konzultovať niečo*, ale aj celkom iný význam tohto slovesa, a to v slovenskom texte. Svojou povahou táto väzba, ako aj význam slovesa *konzultovať* jednoznačne ukazujú, že tieto javy pramenia v cudzom jazyku a že autor informácie ich mechanicky a bez zreteľa na ustálenú väzbu v slovenčine preniesol do nášho jazyka. Keď si totiž nevieme poradiť s istým slovom, v slovenčine nechodíme *konzultovať slovníky*, ale jednoducho na našu otázku *hľadáme či zisťujeme v slovníku odpoveď*. V slovenčine konzultujeme iba so živými ľuďmi, nie s potlačeným papierom. Tento rozdiel oproti iným jazykom by sa mal vo verejnej jazykovej praxi v našom jazyku rešpektovať.

(Z Jazykovej poradne Slovenského rozhlasu, 2. 2. 2001)

Chorvátčina, rómčina, rusínčina

MATEJ POVAŽAJ

V súvislosti so schvaľovaním textu Charty menšinových a regionálnych jazykov sme v dennej tlači čítali informáciu o tom, že menšinovými jazykmi sa u nás podľa charty rozumejú *bulharčina*,

čeština, chorvátština, maďarčina, nemčina, poľština, rómština, rusínština a ukrajinjčina. Uvedené pomenovania sa zaraďujú medzi jednoslovné názvy jazykov, no nie všetky citované podoby sú jazykovo korektné. Nekorektné sú podoby *chorvátština, rómština* a *rusínština*. Tieto podoby nenájdeme ani v platných Pravidlách slovenského pravopisu či v Krátkom slovníku slovenského jazyka, v týchto príručkách sa uvádzajú podoby *chorvátčina, rómčina* a *rusínčina*. Pozrime sa bližšie, ako sa v slovenčine tvoria jednoslovné názvy jazykov. Takéto názvy tvoríme príponami *-čina, -ština* a *-čina* od prídavných mien, pričom pri ich tvorení platia tieto pravidlá. Od prídavných mien zakončených na *-cký* sa názvy jazykov tvoria príponou *-čina*, napr. *anglický* — *angliččina*, *baskický* — *baskiččina*, *grécky* — *gréččina*. Od prídavných mien zakončených na *-ský*, ak pred príponou predchádza samohláska alebo sykavka, t. j. sykavá spoluhláska, názvy jazykov tvoríme príponou *-ština*, napr. *český* — *čeština*, *ruský* — *ruština*, *francúzsky* — *francúzština*, *lotyšský* — *lotyšština*. Ak pred príponou *-ský* predchádza spoluhláska okrem sykaviiek, názov sa tvorí príponou *-čina*, napr. *latinský* — *latinčina*, *maďarský* — *maďarčina*, *portugalský* — *portugalčina*, *ukrajinský* — *ukrajinjčina* a rovnako aj *chorvátsky* — *chorvátčina*, *rómsky* — *rómčina*, *rusínsky* — *rusínčina*. Tieto podoby sa mali použiť aj v informáciách o Charte menšinových a regionálnych jazykov.

(Z Jazykovej poradne Slovenského rozhlasu, 9. 2. 2001)

Zneužívanie jazyka

IVAN MASÁR

To, že jazyk je nástrojom dorozumievania, je všeobecne známe. Neznáme však nie je ani zneužívanie tohto nástroja. Primitívne sa to robí obyčajným klamaním, prefikane syntaktickými úskokmi a falošným pomenúvaním. Syntaktickým úskokom je napr. výpovedný akt *Očakáva sa, že privatizácia bánk prinesie pozitívne výsledky*. Úskok je v tom, že nie je jasné, kto to očakáva, ani to, či privatizácia bánk prinesie úžitok všetkým alebo iba niekoľkým. Viditeľnejšie ako v syntaxi je zneužívanie jazyka v oblasti pomenúvania. Takým zneužitím je spojenie *vedľajšie škody*, keď sa akosi mimovoľne použije na pomenovanie škôd na životoch a majetku občanov, ktoré spôsobila útočiaca armáda napr. v Juhoslávii alebo kdekoľvek inde. Ako zneužitie jazyka treba kvalifikovať spojenie *chirurgický zákrok* označujúce presné bombardovanie vybraných cieľov. V chirurgii je totiž nevyhnutná nielen presnosť, ale aj sterilná čistota, no rozvaliny budov, mostov, spálené ropné polia môže spájať s chirurgickou operáciou len extrémne cynický človek. Podobným prikrášľovaním skutočnosti je spojenie *pacifikačné stredisko* použité namiesto jednoznačného a vžitého spojenia *koncentračný tábor, letecká kampaň* namiesto *bombardovanie* a iné. Jazyk našej doby je presýtený syntaktickými úskokmi a zradným zjemňovaním. V zhone života si nie vždy

uvedomíme, že ide o úsilie smerujúce k vynútenému prijatiu istej doktríny, k ideologickej prevýchove občana často na objednávku mocných, inými slovami o zneužívanie nástroja určeného primárne na ohlasovanie pravdy.

(Z Jazykovej poradne Slovenského rozhlasu, 16. 2. 2001)

Prepierač špinavých peňazí

JOZEF JACKO

Význačnou črtou publicistického štýlu je aktualizovanosť a príznačná je preň aj tvorivosť a variabilnosť v lexike. Informácia v publicistickom štýle býva zvyčajne lexikálne bohatá, často sa v nej vyskytujú nové slová. Toto konštatovanie môžeme doložiť konkrétnym príkladom. V celoslovenskom týždenníku sme zaregistrovali viacslovné spojenie *prepierač špinavých peňazí* v tomto kontexte: *Je jedným z najväčších prepieračov špinavých peňazí, podľa odhadov od roku 1994 prepral viac ako štyri miliardy amerických dolárov pochádzajúcich od predstaviteľov postkomunistických štátov.* Krátky slovník slovenského jazyka z r. 1997 názov osoby *prepierač* neuvádza, ale pri nedokonavom slovese *prať* s významom „čistiť s použitím vody a pracích prostriedkov“, napr. *prať bielizeň, šaty, pančuchy*, uvádza z publicistického štýlu spojenie *pranie špinavých peňazí* s významom „uvádzanie nezákonne získaných peňazí do normálneho obehu“. Popri slovese *prať* registruje aj opakovacie sloveso *právať*. Okrem slovesa *prať* sa v slovníku uvádza aj dokonavé predponové sloveso *preprať* a jeho nedokonavá podoba *prepierať*. Od nedokonavého slovesa *prepierať* je príponou -č utvorený názov osoby *prepierač*. Príponou -č sa názvy osôb tvoria pomerne často, pričom významový vzťah medzi slovesom a odvodeným podstatným menom je úplne zreteľný, napr. *rozsievať* — *rozsievač*, *prevádzať* — *prevádzač*, *zabávať* — *zabávač*. Do tejto skupiny treba zaradiť aj nové podstatné meno *prepierač* v spojení *prepierač špinavých peňazí*.

(Z Jazykovej poradne Slovenského rozhlasu, 23. 2. 2001)

Z jazyka sprievodcov múzeí

IVAN MASÁR

Nik nepochybuje, že múzeá, hrady či zámky sú kultúrne ustanovizne. Vzhľadom na to sa právom očakáva primeraná rečová kultúra sprievodcov, ktorí oboznamujú návštevníkov s dejinami

hradu a s funkciou starobyľých predmetov. Opodstatnenosť takéhoto očakávania vyplýva z faktu, že ide o verejný jazykový styk, na ktorý sa kladú primerané jazykovokultúrne nároky. Prieskumná sonda do sprievodných textov, ktoré sprievodcovia prednášajú návštevníkom, ukazuje, že z hľadiska jazykovej kultúry treba v týchto textoch čo-to ponaprávať. Požiadavkám jazykovej kultúry sa priechi, ak sa povedzme súčasť barokového kresla, o ktorú sa opierajú ruky sediaceho, nazýva *operátka* namiesto *opierka*. Isteže nie *operadlo*, lebo to je súčasť kresla na opretie chrbta. Ďalej nie je namieste, ak sa predmet, na ktorom kováči spracúvali rozžeravené železo, pomenúva názvom *kovadlina* namiesto *nákova*. Zarážajúce je, keď sa starodávny jednoduchý stroj na tkanie pomenúva dvojslovným názvom *tkáčsky stav* namiesto *krosná*. To isté platí o inom konkrétnom predmete, keď sa o ňom konštatuje, že je to nástroj na česanie *konope* namiesto na česanie *konopí*. Ukazuje to na bezradnosť v skloňovaní podstatného mena *konopa*, ktoré má v množnom čísle tvary *konopí*, *konopiam*, *o konopiach*, *s konopami*. Cieľom našej poznámky nie je porátať ďalšie priestupky proti spisovnému jazyku. Treba ju chápať ako výzvu, aby sa z kultúrnych inštitúcií, ako sú múzeá, hrady, zámky atď., nešírila jazyková nekultúra.

(Z Jazykovej poradne Slovenského rozhlasu, 5. 3. 2001)

O dôležitosti motivácie pri odvodených slovách

JÁN KAČALA

Slová v systéme slovnej zásoby sú pospájané mnohými vzťahmi, pričom niektoré z týchto vzťahov sú dôležité aj z praktického hľadiska, lebo používateľom pomáhajú zistiť význam odvodeného slova. V jazykovede tu vravíme o slovotvornej motivácii, ktorú si ľahko môžeme uvedomiť najmä pri slovách utvorených z domácich základov. Napríklad pri slove *plachtovina* môžeme zistiť, že je to niečo, čo súvisí s plachtou, je teda motivované slovom *plachta*. A keďže z iných mien s príponou *-ina* vieme, že sa nimi pomenúvajú slová s významom materiálu, látky, pomerne jednoducho prídeme k záveru, že *plachtovina* je látka na výrobu plachiet, aj keď sme sa doteraz so slovom *plachtovina* nestretli. Pri iných slovách však takúto oporu v domacom slovnom základe nemáme, a tak je nám príslušné slovo motivačne nezreteľné, nejasné. Platí to najmä o slovách s cudzím základom, ako je povedzme slovo *pohmoždenina*. Aj v ňom môžeme vydeliť príponu *-ina*, ale zvyšná časť slova je Slovákov nezuretelná, pravdaže, okrem tých používateľov, ktorí sa už naučili, čo značí český základ *hmoždit*, *pohmoždit*. Proti motivačne nezreteľnému slovu *pohmoždenina*, s ktorým sa možno stretnúť v reči menej pozorných či menej informovaných používateľov spisovnej slovenčiny, stojí domáce slovenské slovo *pomliaždenina*, v ktorom môžeme nájsť všeobecne zrozumiteľný základ *mliaždiť*, *pomliaždiť*. A ten nám pomáha určiť aj význam

odvođeného slova *pomliaždenina* ako niečoho pomliaždeného, bližšie: pomliaždenej časti tela.

(Z Jazykovej poradne Slovenského rozhlasu, 9. 3. 2001)

U Júlii, u Márii?

MATEJ POVAŽAJ

Pri sledovaní nepripravených, spontánných rečových prejavov, ale niekedy dokonca aj pripravených jazykových prejavov neraz sme svedkami toho, že niektorí používatelia jazyka sú v rozpakoch, keď majú niektoré ženské krstné mená použiť vo vetnej súvislosti, vo výpovedi v niektorom pádovom tvare. Nie tak dávno sme sa v Jazykovej poradni venovali skloňovaniu ženských mien *Máša* a *Dáša*, no najmä tvarom genitívu od týchto mien, pričom sme upozornili, že tieto a podobné ženské mená sa skloňujú podľa vzoru *ulica* a v genitíve majú tvary *od Máše*, *od Dáše*. Čosi podobné sa týka aj ženských krstných mien zakončených na *-ia*, ako sú mená *Cecília*, *Júlia*, *Mária*, *Rozália*, *Xénia* atď. Aj tieto ženské mená sa skloňujú podľa vzoru *ulica*, z čoho vyplýva, že v genitíve jednotného čísla majú tvary zakončené na *-ie*, teda *od Cecílie*, *od Júlie*, *od Márie*, *od Rozálie*, *od Xénie*. Nedávno sme však počuli takúto vetu: *Včera sme boli u Márii, dnes u Júlii*. V tejto vete sa mená *Mária* a *Júlia* vyskytujú po predložke *u*, ktorá sa takisto spája s genitívom. Z toho teda vyplýva, že aj po predložke *u* majú byť tvary pri uvedených menách zakončené na *-ie*: *u Márie*, *u Júlie* a rovnako aj pri ďalších menách, ktoré sú v nominatíve jednotného čísla zakončené na *-ia*, napr. *u Cecílie*, *u Rozálie*, *u Xénie*. Podľa toho citovaná veta, ktorú sme zachytili z rečovej praxe, má vyzeráť takto: *Včera sme boli u Márie, dnes zasa u Júlie*.

(Z Jazykovej poradne Slovenského rozhlasu, 12. 3. 2001)